

ПА 118

Т. 18 Кн. 4

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
·CYRILLE
ET METHODE·
DE
V.TIRNOVO

ГОДИНА 1982

ТОМ XVIII КН. 4

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ
И МЕТОДИЙ“

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
CYRILLE
ET METHODE
DE
V. TIRNOVO

LIVRE 4
FACULTE D'HISTOIRE
ANNEE 1981
TOME XVIII

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

КНИГА ЧЕТВЪРТА
ФАКУЛТЕТ ПО ИСТОРИЯ
ГОДИНА 1981
ТОМ XVIII

373

93/94

ПАИВ

2 III 87

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

доц. Петър Братоев, доц. к. п. н. Диньо Коев,
гл. ас., к. и. н. Цанко Петров,
гл. ас., к. ф. н. Росинка Събева (секретар)

13477/1982

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. В. ТЪРНОВО ДЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

- ПЕТЪР БРАТОВЕВ, Личността на писателя в обучението по литература . 7
СТОЯН ЗДРАВКОВ, Педагогическите възгледи на з. х. Борис Денев . 43

TABLE DES MATIERES

PETAR BRATOEV — La personnalité de l'écrivain dans l'enseignement de littérature	7
STOIAN ZDRAVKOV — Les opinions pédagogiques du peintre émérite Boris Dénev	43

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ И МЕТОДИИ“

Том XVIII, кн. 4

Факултет за история

1981

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tom XVIII, livre 4

Faculté d'Histoire

1981

Петър Братоев

ЛИЧНОСТТА НА ПИСАТЕЛЯ В ОБУЧЕНИЕТО
ПО ЛИТЕРАТУРА

Petar Bratoev

LA PERSONNALITE DE L'ECRIVAIN DANS
L'ENSEIGNEMENT DE LITTERATURE

Велико Търново, 1981

1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

LA PERSONNE DE LA
PERSONNE DE LA

(КЪМ ВЪПРОСА ЗА ФОРМИРАНЕ НА КОНСТРУКТИВНИ УМЕНИЯ
У СТУДЕНТИТЕ ДА ИЗПОЛЗУВАТ ЖИЗНЕНИЯ
И ТВОРЧЕСКИ ПЪТ НА ХУДОЖНИКА ЗА ВЪЗПИТАТЕЛНИ ЦЕЛИ)

В новата учебна програма за единното средно политехническо училище е записано, че „литературата има фундаментално значение за изграждане на хармонично развита, комунистически възпитана личност“.

Пак там е посочено, че „главната цел на обучението по литература в ЕСПУ при условията на развитото социалистическо общество е осъществяване на литературно развитие на учениците“, като същевременно се уточнява, че това може да се постигне само чрез реализирането на следните основни задачи:

Изграждане на литературно образование (знания за литературни факти и явления; понятия, идеи, теории, закони и закономерности; знания за методите на литературната наука като фундаментална съставка в културата на личността и основа за възприемане и въздействие на изкуството, за самостоятелни творчески изяви).

Осъществяване на естетическо възпитание. Създаване култура на естетическо възприемане, формиране на комунистически естетически идеал и на художествен вкус въз основа на естетически критерии, превръщане на естетическите възприятия и възгледи в дълбоки миросгледни убеждения и норми за поведение в условията на развитото социалистическо общество.

Развиване на познавателни и творчески способности в областта на художествената дейност; създаване на стремеж и умения да се твори красота и да се води борба с грозното и низкото във всички сфери на живота от позициите на комунистическия естетически идеал.¹

Съобразно с главната цел и произтичащите от нея основни задачи се структурира и учебното съдържание на този предмет. То включва:

система от учебни знания за художествената литература, за литературната наука и за методите на познание и творчество в тази област;

система от умения и навици за самостоятелно художествено

¹ Програма по български език и литература за ЕСПУ (IV—X клас). Проект, октомври 1973, с. 18 и 19 (ц. к.).

познание и използване на литературно-критични източници; опит за творческа дейност;

норми за възпитаност и качества на личността.²

Като пропускаме първите два пункта от структурата на учебното съдържание, ще отбележим само онова, което е записано под наслов: „Система от възгледи и качества на личността“:

историко-материалистически възгледи за света на основата на литературата като художествено познание за действителността; класово-партийен възглед за творческа дейност и за произведенията на изкуството;

марксистко-ленинско разбиране за действителността като основа и обект на изкуството, за ролята на творческата личност при художественото отражение на действителността;

формиране на художествен вкус на комунистически, естетически идеал и естетически потребности;

развиване на творчески способности;

изграждане черти на комунистическо поведение (социалистически патриотизъм и интернационализъм, социалистически хуманизъм; идейна устойчивост; емоционална отзивчивост; нравствена и духовна красота, творческа активност и др.);

формиране качества на самостоятелност в мисленето и в творческата дейност; на личностното самочувствие. Развиване наблюдателността, въображението, чувствата, на мисленето и на речта;

развиване на критичност и самокритичност;

възпитаване на гражданска будност и обществена активност;

възпитаване на трудово-организационни качества на волята;

формиране на интерес и на потребност от определен вид творческа дейност.³

Нарочно изтъкваме тези моменти от проектопрограмата от 1973 г., защото в публикувания неокончателен вариант на същата програма в списание „Български език и литература“, кн. 2, 1974 г. този пункт е отпаднал от компонентите на учебното съдържание по литература. Останали са само първите два — система от знания и система от умения и навици. Може би съставителите са имали пред вид положенията на програмата за възпитателна работа в нашето училище, но това не е посочено. Ето защо не може да не се отбележи твърде показателният факт, който продължава да доминира както в теорията, така и в практиката и който може да се изрази описателно така: знанията трябва да довеждат до умения и навици, а всички те заедно — до възпитание, разбираемо като убеждение и поведение. Т. е., без да се твърди изрично, от съдържанието на тази формула логически произтича заключението, че възпитанието е следствие, резултат от знанието, превърнало се в умение и навик. И макар да се подчертава постоян-

² Пак там, с. 20 и 21.

³ Програмата, с. 23—24 (ц. к.), 1973.

но голямото възпитателно значение на литературата и да се апелира за непрекъснато повишаване на възпитателното ѝ въздействие върху учениците, в действителност ударението отново и отново се поставя върху овладяването на системата от знания и върху изграждането на системата от умения, а възпитателната ѝ функция, възпитателната работа изобщо отново е изоставена на заден план като нещо, което се разбира от само себе си и не изисква специална подготовка, предварително изградени умения, майсторство, култура, отношение. Всеки разбира, че подобна едностранчива постановка крие редица отрицателни последици. Трудността да се „програмира“ възпитанието на човешката личност, да се посочат конкретните параметри на възпитателната дейност, да се намери някаква задоволителна количествена оценка за качествените изменения, настъпващи в личността като обект на възпитание, обуславя в известна степен неразработеността на теорията на възпитателната дейност в училище на всички равнища. Учебни програми, учебници и учебни помагала, методически трудове и университетски лекционни курсове по различните дисциплини са пълни с повече или по-малко добре подбран, възрастово съобразен и логически структуриран научно-фактически материал, чието главно достойнство е количеството полезно знание, в известен смисъл и характерът на умениято, което следва и може да се формира, но не и възпитателните възможности на същия този учебен материал, още по-малко неговите дидактически аспекти като предмет на бъдеща педагогическа интерпретация в училище. Всичко се предоставя на бъдещия млад учител, от когото по принцип се изисква основна научна подготовка — специална и методическа, която се и дава от университета, но която трябва да бъде трансформирана в педагогическо майсторство още в първите години на неговата професионална реализация, да бъде превърната в система от конкретни педагогически умения за ръководство и управление на учебно-възпитателния процес, разбираан като специфична организация на познавателната дейност на учениците в урока, рационална по своите способности и оптимална по своите резултати в образователно и най-вече във възпитателно отношение. Тъкмо такава подготовка обаче като възпитатели и организатори бъдещите учители не получават в необходимата и достатъчна степен, защото нито учебните планове и програми като материално съдържание, нито пък методиката на университетското преподаване като дидактическа форма са съобразени напълно с главното и основното в случая — професионално-педагогическата квалификация на младите специалисти, които се готвят за учебно-възпитателна работа в съвременното ни училище. Оттам и разочарованията от избраната специалност, и бягството от професията на учителя още през първите години на трудова реализация. По данни на наши и съветски автори 70% от напускащите професията учители у нас правят това през на-

чалния период, когато срещнат най-големи трудности, борби и колебания в професионалното си навлизане, и 40% от напускащите учителската професия правят това поради неподготвеност за възпитателната работа с учениците.⁴ Причините за подобни явления са известни. В университетите, подготвящи учителски кадри, не се четат редовни, специални или дори факултативни курсове по теория и методика на възпитателната работа, не се водят семинари и практикуми за научната организация на труда на учителя и учениците, за работата на класните ръководители, за управлението на училището и др. п. Катедрите по специалните предмети слабо готвят своите студенти за осъществяване на възпитателните функции на изучаваните дисциплини. С особена сила това важи и за такъв предмет като литературата, „чието предназначение и смисъл е тъкмо изграждането на цялостния човек, човека като разумно и чувстващо същество“.⁵ Като подчертава, че в наше време „под угроза се оказва хуманитарното възпитание и образование на човека, възпитание и образование, в чиято основа винаги е била художествената литература“, нейното преподаване и изучаване в училище, където много учители „влагат в работата си всеотдайност и любов...“, същият автор Тончо Жечев се опитва да се докосне и до причините, които обуславят незадоволителното състояние на естетическото възпитание чрез този предмет. Той пише: „Но... мнозина се впускат и ще се впускат (в професията на учителя-литератор, б. н.) със съвсем приблизителни или изкривени представи за спецификата на общуването на младежа, на ученика, на човека с произведенията на художествената литература без никакъв усет за творческия характер на този акт. И започва „ходенето по мъките“ и за възпитаниците, и за възпитателите. Започва онова разпъване на художествената литература на мъченическия кръст на ученическите чинове, замяната на читателското непринудено сътворчество с насилието на учебникарските жалки анализи... Това е обществена беда и естетическото възпитание в същност трябва да се почне от възпитателите по естетическо възпитание, от подготовката на учителите, от нашите университети, които имат лъвския пай при замяната на свободното и непринудено общуване с книгата и нейните творчески интерпретации с мъртвия шаблон и схема... Учителите и възпитателите по литература трябва да имат свободата и възможностите да оставят учениците сами... да прочетат един шедьовър и непринудено да изложат преживяванията и мислите си... Те трябва да имат възможност да предпочитат заучаването и непретенциозното декламирање на хубавото стихотворение, по свой избор, пред жалките анализи и т. н. Днес не е тайна за нико-

⁴ Стояна Жекова, Професионализиране на личността. (Учителят в своята професия). МНП, С., 1978, с. 24.

⁵ Тончо Жечев, Методологически въпроси на бълг. лит. в книгата му „Статии“, БП, 1979 г.

го, че учебниците по литература принасят повече вреда, отколкото полза...⁶

Тук тъмните краски може и да са попресилени малко, плод на полемично увлечение, но картината е вярна и обезпокоителна, като се има пред вид и жилавостта на прословутото учебникарско наукоподобие. И ако казаното от критика се отнася предимно до интерпретацията на художествената литература, която поради самата си същност на голямо и вълнуващо изкуство често пъти сама разчупва оковите на схемата и шаблона, за да заговори със своя вълшебен език направо на сърцето и ума на младия човек, то какво да кажем за нейните създатели, за онези истински рицари на правдата и съвестта човешка, които с кръвта на сърцето си и със сока на нервите си пишат своите блестящи страници, извайват незабравими образи, а сами остават в сянката на своите създания? „Какво знаем за тях...? — пита авторът на есе-увод към книгата „Духовни спътници на човечеството“. — Образите от техните книги сякаш са закрили живите представи за самите свои създатели! Познатите биографии са сведени до обикновени безжизнени хроники, статиите и студията по енциклопедии и списания анализират произведенията им. Но нито едните, нито другите оплодяват нашето въображение с живи представи за образите на тези гении на перото.“ Авторът Иван Иванов с основание посочва по-нататък, че зад блестящите образи на Тартюф и Хамлет, на дядо Горио и Вотрен, на Квазимодо и Чайлд Харолд, Мартин Идън и Дон Кихот бледнеят личностите на техните създатели Молиер и Шекспир, Балзак, Юго и Байрон, Джек Лондон и Сервантес; за които или съвсем малко знаем, или пък това, което знаем, не е най-важното за тях и най-необходимото за нас. Защото в стремежа си да бъдат документално изчерпателни техните жизнеописания често са безкръвни и сухи като хербарий.⁷

Не друг, а артистичният и винаги остро чувствуваш новото А. Луначарски още на времето си беше писал: „...Само марксизмът дава възможност за правилен подход към биографиите. Глупавите приказки, че сме отричали ролята на личността и че затова нямало защо да се занимаваме с индивидуалните биографии, не заслужават дори да се опровергават... Марксистическата биография е единствено вярната биография. От само себе си се разбира, ще прибавим ние, че за да бъде истинска марксистическа, марксистко-ленинска, тя трябва да бъде талантлива и да се основава на доброто изучаване на предмета... Биография, написана без увлечение, непременно ще бъде хладна и празна.“⁸

⁶ Тончо Жечев, Какво забравяме? Естетическо възпитание и художествена литература. В. „Пулс“, бр. 14 от 6. VII. 1976. Също в книгата му „Статии“, БП, 1979 г.

⁷ Иван Иванов, Младостта на книгите. Във „Духовни спътници на човечеството“. Нар. младеж. С., 1961, с. 7.

⁸ А. Луначарски. Силуети, Изд. на БКП, С., 1968, с. 360.

На читателите са добре известни неговите лаконични, но темпераментно изпълнени портретни скици и силуети на бележити люде от руската и световната културна съкровищница, които сякаш със светлината на мълния прорязват завесите на времето, за да покажат най-яркото, най-впечатляващото, най-характерното за всеки един художник или мислител. Могат ли да се забравят например думите му за А. С. Пушкин: „Пушкин беше руската пролет, Пушкин беше руското утро, Пушкин беше руският Адам. Това, което направиха в Италия Данте и Петрарка, във Франция — великаните от XVIII век, в Германия — Лесинг, Шилер и Гьоте, същото направи за нас Пушкин. . . Ако сравним този корифей на нашата прекрасна литература с другите пионери на великите литератури, с безценните гении: Шекспир, Гьоте, Данте и т. н., неволно се стъписваме пред едно абсолютно своеобразие на Пушкин, и то неочаквано своеобразие. . .“⁹

А в бележката за Н. В. Гогол четем: „Почти на всеки гроб на руски писател — на гроба на Радищев, Пушкин, Лермонтов, Гогол, Некрасов, Достоевски, Толстой и много други, — почти на всички може да се изрече страшна революционна анатема против стара Русия, защото всички тях тя или е убила, или е осакатила, или ги е оглозгала, отклонила ги е от истинския път. И ако все пак са останали велики, то е въпреки тази проклетата стара Русия; а всичко пошло в тях, лъжовно, недодялано, слабо — всичко това им е дала тя.“¹⁰

След един непродължителен период на стилово безцветие по времето на култа днес нашата оперативна литературна критика и най-добрите представители на литературната наука даже в сериозни монографии все повече и по-успешно се отклоняват от каноните на сивото писане, за да дадат израз на своята искряща артистичност, подхранвана често и от неповторимостта на естетическите обекти. Разглеждайки критическото наследство на Гео Милев — „тоя неспокоен, експресивен дух, тая агресивна духовна сила, тая необикновена интелектуална култура, тоя остър, фрагментарен критически ум“, — Здравко Петров между другото пише: „За българската литература като цяло малко са излизали такива вдъхновени критически съждения като Гео Милевата „Кратка история на българската поезия“. Редица оценки са остарели, има погрешни естетически аспекти в критическата методология на Гео Милев, но като цяло никоой до днес не е написал подобно нещо! Тук има вдъхновение, размах, европейски поглед, артистично безпокойство. . . Тук българската поезия е подредена твърде субективно, артистично, но в замяна на това вдъхновено. Когато ученикът прочете това, което е писал Гео Милев за Петко Р. Славейков, Ботев, Вазов, Яворов, Лилиев, Смирненски, никога не може да го забрави. Защото всяка характеристика е на-

⁹ А. Луначарски, Силуети. А. С. Пушкин.

¹⁰ Пак там, с. 166.

правена с вдъхновено чувство за родната литература, с критическа обич и голяма възискателност.¹¹

Пак Здравко Петров, този път в предговора си към книгата на Никола Гайдаров „Житейската драма на Яворов“, темпераментно апелира за повече внимание към живота на бележитите личности, защото „съдбата на една изключителна личност не е просто нейна лична работа, а нравствено-историческа и културно-философска проблема за едно общество“. Като се възмущава от опитите за откъсване на личността от нейното творчество и за разглеждане на духовното наследство в известен смисъл догматично самоцелно, авторът продължава: „Излиза, че поезията на Яворов е едно, а неговата трагедия — нещо съвсем друго... Не споря, „Времето у Яворов“ или „Стихът на Яворов“ са важни и интересни теми за литературознанието. Но ако ги разработваш, без да имаш пред вид трагедията на Яворов, ако забравяш за Яворов, за да се съсредоточиш върху поезията му, ти проявяваш непочтителен интерес към миналото... И ако нас ни вълнува всеки факт от неговата биография, това не е празно и недостойно любопитство, вкус към пикантерии. Ето вече шест десетилетия как драмата на Яворов отеква във всяко българско сърце, измъчва нашето въображение и нашата съвест, кара ни да се чувствуваме съпричастни на тая драма. Той сякаш ни събира около своя гроб и макар че на това място мълчим и не смеем да се погледнем един друг в очите, край тоя гроб ние всички се чувствуваме по-единни, по-свързани, по-близки. Музикалният стих на Яворов е нещо важно, но гробът на Яворов ни издига до нравствена висота, където ни се дава шансът да осъзнаем своя синовен дълг към мъртвите бащи. Затова този гроб вълнува повече хора, отколкото например цезурата в Яворовия стих.“¹²

И пак Здравко Петков призовава да браним Гео Милев от естетическото спокойствие, което започва да го обгражда, „спокойствие, което идва от меката и уютна атмосфера на академизма“. „Ако Гео Милев се разгледа педантично, нищо няма да остане от неговия естетически дух, от неговото творчество, даже от поемата „Септември“. Могат да възникнат много коварни, съббоносни въпроси в главата на литературния педант. И от всичко това ще се получи една такава естетическа бърканица, една такава блажена игра на „точност“, „научност“, от която няма да загуби поетът, а ще загубят читателите, защото за тях литературното наследство ще се превърне в мъртво бремене, а за учениците — в задължителен литературен текст.“¹³

Ръководени от подобни оценки и съображения, така темпераментно и настоятелно отстоявани в съвременната ни литературна наука, и съобразявайки се с подчертания интерес

¹¹ Здравко Петров, Тръбачът. Партиздат, С., 1977, с. 125.

¹² Н. Гайдаров, Житейската драма на Яворов. Предговор, с. 5 и 6.

¹³ Здравко Петров, Тръбачът.

на младите хора към онези страни и моменти от живота и творчеството на големите личности, които със самата своя автентичност и неподправеност твърде силно впечатляват младежката природа, ние експериментирахме със студентите-филолози от ВТУ в продължение на няколко години един нов начин на изучаване биографиите на писателите в училище. Целта ни бе да формираме едно съвсем ново и различно от фактологическото знание отношение у студентите-стажанти към художника-творец, което да залегне в основата на урочната работа при интерпретация на биографичните факти, като на преден план се изнесат и обосноват предимно онези от тях, които имат подчертано възпитателно въздействие. Наред с това ние основно променяхме дейностите в структурата на традиционните уроци-биографии, като се отказахме да препоръчваме готовите разработки на учебника даже и като допълнително четиво и насочвахме вниманието на учениците към самостоятелна работа с предварително подбрани и пригодени за целта от нас материали „за и около автора“. Водехме се от съображението, че на мястото на фактологическата изчерпателност, която винаги може да се получи при добро желание, трябва да се постави и затвърди интересът на младия човек към личността на твореца, да се създаде пиетет и преклонение пред делото на всеки голям художник, което винаги е и един подвиг и пример за гражданска смелост, социална отзивчивост и безпределна вяръност към най-светлите идеали на човечеството. Много факти от житие-битието на писателя могат да се забравят, други могат да се намерят във всеки биобиблиографски справочник и да се използват при нужда. Но да се пропуснат или да не се използват целесъобразно такива страни и прояви от живота и дейността на писателя, които имат най-силен емоционален заряд и поради своята автентичност могат да упражнят дълбоко и трайно възпитателно въздействие върху формиращата се младежка личност, означава да се пропуснат и провалят специфичните нравствено-естетически и идейно-мирогледни аспекти на разглежданата материя. Защото едно вълнение, предизвикано не-принудено в душевния мир на ученика, една засегната и раздвигана струна в неговото съкровено светоусещане и светоотношение, едно породено убеждение имат много по-голяма морална и политическа стойност от всяко запаметено знание, колкото и вярно да е то. Знанието безспорно е необходимо, но не като самоцел, още по-малко като користна цел. То придобива смисъл само тогава, когато бъде самостоятелно постигнато и подкрепено от чувството на съкровено преживяване, когато премине през ума и намери съответен отклик в сърцето и душата на младия човек.

Съвременната методика е призвана да превърне обучението по литература от бремене и повинност за учениците във вдъхновен интелектуален и физически труд, наситен с много положителни емоции и естетически преживявания. Днес психолозите уверено

твърдят: за разлика от много други потребности познавателната потребност се съпровожда от положителни реакции (Л. И. Божович). Експериментални данни потвърждават връзката на познавателната дейност с дейността на центровете на положителните емоции. Поради това днес вече има твърде много основания да се смята, че именно познавателната потребност играе най-важна роля при формиране основните особености на личността (В. С. Юркевич), в това число и на такива важни за творческата реализация на всеки човек личностни черти като колективизма и волята.¹⁴

Българският автор Люцо Банков правилно твърди, че учебният процес в своята същност, структура и функции може да се строи и реализира като познавателен само в случай, че осигурява на ученика възможност да се изяви с активните функции на субекта. Според него традиционно разгърнато излагане на учебния материал почти в готов вид води до запаметяване и не може да бъде основа за активна познавателна дейност, не предполага и не поражда самодейността на ученика.¹⁵ В този дух са и методическите идеи на Искра Котова за съвременно литературно обучение.¹⁶ Тя утвърждава собствената познавателна дейност като основно съдържание на учебния процес по литература, а ученика — като действителен и пълноценен субект в него.

И така вместо знания, съобщавани в готов вид, запаметявани и възпроизвеждани след това повече или по-малко успешно и полезно, цялата съвременна педагогическа теория и практиката в т. нар. „училища на бъдещето“ утвърждават принципите на активната самостоятелна личностна изява на ученика като субект на собственото си самообучение, самовъзпитание и саморазвитие. Както се изтъква в теоретическите и експерименталните изследвания на много наши и съветски автори, този радикален извод означава, че най-ефективен път за формиране на висшите психически функции са разработката и използването на съответни форми на предметна дейност, а не просто усвояването на знания (В. В. Давидов, Д. Б. Елконин, А. Н. Леонтиев, А. В. Запорожец и др.). „Ако се осигури умственият процес да бъде като разгърнато предметно действие, то тогава се открива възможност отвън да се регулират процесът на формиране на понятието и начинът на действие с него. „Дадените умствени действия се формират като система, подобна на системата на самия учебен материал“ — коментира системата на Давидов и Елконин нашият автор Георги Ангушев и заключава: „Получените експериментални резултати свидетелствуват за съществени изменения на общата интелек-

¹⁴ Виж повече подробности за това във: Георги Ангушев, Саморегулация на психическата дейност на учениците. Нар. просвета, С., 1979, с. 126—127.

¹⁵ Люцо Банков, За научна организация и управление на учебния процес по български език. Нар. просвета, С., 1972, с. 14—15.

¹⁶ Искра Котова, Самостоятелна работа... Сп. БЕЛ, кн. 1, 1973.

туална активност у детето. Появяват се още в ранната училищна възраст такива новообразования като рефлексия, производност, вътрешен план за действие.¹⁷

Да поясним с примери.

Традиционната методика е утвърдила, а и практиката е наложила поне три основни начина за запознаване на учениците с личността и делото на писателя: кратка биографическа справка, биографичен разказ и лекция за творческия път на художника. Биографическата справка предполага кратко изложение на учителя, насочено към най-същественото за писателя: родно място, семейна и обществена среда, най-важни произведения, значение за родната литература. Обикновено тя не е отделен урок, а само встъпителна част към новите знания. Биографията пък представлява разгърнат разказ пак на учителя за личността и делото на писателя, разкрити в техните най-значителни изяви, и то по такъв начин, че животът на писателя да се види и разбере като условие и основа за художественото му творчество, а литературната му дейност — като израз и най-добро потвърждение на неговия жизнен път. От своя страна лекцията насочва вниманието на учениците не толкова към житейските подробности от битието на художника, колкото към възприемане и осмисляне на неговия творчески път. Основни и подлежащи на разяснение в случая са въпросите за характера на епохата, която ражда и създава поета, връзката между обществен живот и литературна дейност, влияние на литературния процес при формирането на естетическия идеал на художника, наследяване и преодоляване на традицията изграждане на собствен стил и оригинална поетика в рамките на общонационалния художествен метод, акцентуване върху главните постижения на неговите творения в национален и общочовешки мащаб и др. п. От само себе си се разбира, че и в трите случая учителят се стреми да разкрие особената естетическа природа на разглежданите явления, като помни, че писателят е социално представителна личност, която бележи често пъти върховни постижения в развитието на художествената мисъл на своето време. И в трите случая учителят говори естествено развълнувано, емоционално обогатено и с подчертан пиетет към личността и делото на писателя, за да упражни съответно възпитателно въздействие. Като първа среща на ученика с писателя биографичният урок трябва да остави трайни следи в неговото съзнание, особено в нравствено-естетически и идейно-мирогледен план и на тази основа да се породят жив интерес към литературата и нейните създатели.

Самостоятелната предварителна работа на учениците при този вид занятия се предвижда и възлага съобразно тяхната възраст и подготовка. За малките е достатъчно да им се поръча да направят изрезки от своите детски вестничета на разнообразен

¹⁷ Георги Ангусев, Саморегулацията..., с. 39—40.

илилюстративен материал: снимки, текстове от спомени и интервюта, да донесат в клас други книжки от същия автор, да отразят в своите тетрадки—дневници впечатленията си от други четени произведения и т. н. В средния курс задачите се усложняват — учениците четат по препоръка на учителя си разкази за писателя, спомени, документални материали, оформят кът на автора, провеждат вечери, читателски конференции, срещи и разговори, по-пълно оформят читателските си бележки, четат достъпна критическа литература, предимно научно-популярна. В горния курс, при придобитите вече знания и умения за самостоятелна работа, покрай всичко това на учениците вече може да се възложи определена проучвателна дейност, свързана с изучаването на жизнения и творческия път на писателя и на тази основа да се иска от тях самостоятелно да изградят неговия творчески портрет.

Без да се отрича ползата от традиционното поднасяне на учебния материал, самостоятелната урочно-познавателна работа върху биографията на писателите има редица предимства, главноното между които е колективното творчество на учениците, породено от непосредственото докосване до автентичния материал и неговото самостоятелно осмисляне. Тук не говорим за ония вълнуващи часове на творческо съпричастие към делото на бележити писатели, които се провеждат от най-добрите учители и при старата система. Имаме пред вид главно преобладаващото число от уроци-биографии, които, ако не повтарят учебника, понякога биват по-бедни дори от неговата информация. Но дори да приемем, че учебникът по литература предлага отлично съставени биографии, което е трудно да се каже, а и учителят сам може да направи интересна, наситена с богато и вълнуващо съдържание проблемна лекция, то и тогава интересът ни към самостоятелната познавателна дейност на учениците не бива да секва. Традиционната методика на този вид занятия при всички свои положителни страни може в най-добрите случаи да създава само добре тренирани слушатели, умеещи да запомнят чужди мисли и да възпроизведат готови истини, но не и самостоятелно да мислят и творчески да действуват като изпълнители. Обратно, биографичните уроци, изградени отчасти или изцяло върху основата на добре замислена и умело организирана предварителна проучвателна работа, могат при всичките си граповини и трудности да издигнат учебно-познавателния процес на едно по-високо равнище, осигуряващо необходимите условия за пълноценна учебна дейност, съпроводена с творчески подем, откривателски търсения и самостоятелно достигане до истината. На мястото на скуката и равнодушното към поднасяната готова информация се възцарява оживлението на търсенето, желанието да се преодоляват трудностите, радостта на откриването. Нека припомним казаното по-рано, че активният познавателен учебен процес винаги се съпровожда с пораядането на положителни емоции у учениците, а самата поз-

навателна потребност става основа и условие за пораждането и развитието на редица други важни личностни черти. Защото въпросът тук не е само в количеството полезна информация, но и в нейното особено качество на собствено придобит опит, умение, навик, способност, творчество и т. н. А това е най-важното за развиващото обучение.

След тези предварителни бележки нека преминем към конкретното съдържание на нашия експеримент. Тук обаче се налага едно пояснение. Ние приехме да работим с учениците без помощта на сегашните учебници, в които са поместени готовите биографии на писателите. Вместо това на учениците се предлагаха всички необходими за урочно-изследователската им работа материали. При такава сложна ситуация пред учителите се очертаваха две методически решения: да се избере лекционният метод на преподаване с всичките му предимства и слабости или да се тръгне по пътя на урочното изследване, за каквото пледира настоящото изложение. Тези два варианта бяха използвани равностойно, като първият бе приложен в контролните, а вторият — в експерименталните паралелки.

Във връзка с втория вариант съществуват още два проблема. Първо, за характера на автентичните материали относно жизнения и творчески път на писателя, тяхното количество и обемно съдържание, техния подбор и подреждане съобразно всички интересувачи ни компоненти от неговия творчески портрет и особено за начина на тяхното поднасяне — текстуално или само библиографски. Второ, за конкретните предметни дейности в хода на тези уроци, за характера и разпределението на работата между учителя и учениците преди и по време на урока и др. п. Доколкото тези въпроси са предмет на специално монографично изследване тук ще се спрем само бегло на част от тях. Ако приемем, че творческият портрет на писателя представлява системен и аргументиран разказ на специалиста-литературовед за живота и делото на художника в историко-литературен и общо-естетически план, в който биографът въз основа на суровите факти възсъздава образа на поета в цялата му сложност, многостранност и неповторимост, то следва, че ние си поставяме нелеката задача да създадем такива обективни условия, макар и в непълен вид, които ще послужат като основа на ученика за проникване, на собствен риск и отговорност вече, в сложния обществен живот и душевен мир на писателя и по самостоятелен път да достигне до разбиране и усвояване на онези истини — житейски и художествени, до онези добродетели — нравствени и естетически, които ще му бъдат полезни и необходими в живота. В този случай ние го лишаваме съзнателно от лекотата на готовото знание, за да го научим да се наслаждава на собствения си труд и личните си резултати, колкото и скромни да са те. В това е смисълът на цялата урочна постановка, предвиждаща активна работа на мисълта, каляване на

волята, размах на въображението, изостряне на вниманието и наблюдателността, готовност да се преодоляват трудностите и да се сърадват успехите на другите.

За подобна работа ние избрахме не случайно учениците от големите класове и не случайно „любими“ автори, такива, които и с примера на своя живот, и със съдържанието на своята поезия стоят най-близо до интересите, познавателните потребности и душевността на младите хора. Това е възможно и необходимо, като се има пред вид новата учебна програма, която предвижда на ченките на самостоятелно изучаване на литературата да се сложат още в VII—VIII клас. Един пример. В VII клас Ботев е представен от Петър Динев (откъси от неговата статия „Христо Ботев — геният на една епоха“) в обем от две страници. След статията на академика авторите на учебника са поставили следните задачи:

1. Прочетете статията. Посочете въз основа на нея основните фактори, които са влияли за изграждането на Хр. Ботев като личност и революционен поет.

2. Разкрийте отношението на Хр. Ботев към родното му място и близките, към чорбаджиите, към борбата за народна свобода, като използвате цитираните по-долу откъси от негови статии и писма.

Следват набрани с петит кратки откъси от „Примери от турското правосъдие“, „Наместо програма“ и писмото на Ботев до Грудов, Кавалджиев и Странски — всичко малко повече от половин страница.

Така е съставен целият учебник.

От друга страна, както свидетелствуват и други автори, „Съвременният читател, към когото не можем да не причислим и нашите ученици, с повишените си интелектуални изисквания, с цялата си психическа нагласа предпочита автентичността на документа пред общото словесно представяне на личността и епохата, защото желае да чуе неподправения глас на една човешка съдба и след това с въображение и мисъл да възстанови общата картина.“¹⁸ Ръководени от подобни мисли и съображения, ние направихме опит в продължение на няколко учебни години да организираме изучаването на Вапцаров, Гео Милев и някои други любими писатели на учениците съобразно изискванията на съвременната педагогическа мисъл. За целта размножихме на циклостил част от подготвените за Вапцаров и Гео Милев материали, които предварително раздавахме на учениците. Трудностите бяха много. Преди всичко „превключването“ на учениците на „новата вълна“ на преподаване не мина леко и безболезнено, тъй като въпреки наличието на нови учебници-хрестоматии за средния курс и категоричните постановки на програмата традицията се

¹⁸ Милан Енчев, Изучаване биографията на писателите в училище. Народна просвета, С., 1980, с. 38—39.

оказва много силна и значителна част от учителите продължава да работи по старому.¹⁹ От друга страна не всички училища разполагат с необходимата техника за размножаване на материалите, и печатът често не е качествен. Независимо от това студентите-стажанти, с които работехме, приеха присърце новата идея, участваха пълноценно при подбора на необходимите материали, построяваха своята урочна работа в духа на разработената от катедрата концепция под непосредственото ръководство на нашите асистенти и базовите учители, учеха учениците на нов подход към литературата — научна и художествена, и сами се изграждаха като учители-организатори и възпитатели. Тук не е възможно да приведем текстуално дори минимална част от събраните материали за нуждите на урочното изследване — (само „биографията“ на Вапцаров обхваща повече от 30 машинописни страници), а то е крайно необходимо за нашата цел: да се видят самите автентични материали, да се преценят конкретно техният избор и подредба, тяхната значимост за изясняването на едни или други моменти, страни, качества, прояви, особености от личността, светогледа, метода, стила, поетиката и т. н. на изучаваните писатели. Ето защо за удобство на изложението ще приведем текстуално само част от материалите — по първия пункт за Вапцаров и по последния — за Гео Милев.

Като приемаме установения модел на урок за биография в горния курс, творческият портрет на Вапцаров ние изграждаме в експерименталните класове върху следните основни пунктове и автентични материали:

- I. РОДНО МЯСТО, СЕМЕЙНА СРЕДА И ВЪЗПИТАНИЕ.
- II. ГОДИНИ НА УЧЕНИЕ, ГОДИНИ НА ВЪЗМЪЖАВАНЕ. ПЪРВИ ПОЕТИЧЕСКИ ОПИТИ.
- III. В РЕДОВЕТЕ НА КЛАСАТА, В БОРБИТЕ НА ПАРТИЯТА.
- IV. „МОТОРНИ ПЕСНИ“. БОРБА С ЦЕНЗУРАТА. ПЪРВИ ОТЗИВИ. ВАПЦАРОВ ЗА ЛИТЕРАТУРАТА.
- V. ПОСЛЕДНИТЕ ДНИ НА ПОЕТА. ПРЕДСМЪРТНИ ПЕСНИ.

МАТЕРИАЛИ:

1. Родена съм през 1882 г. в гр. Банско. Произхождам от бедно земеделско семейство. Баща ми умрял още когато съм била на половин година. Собствени ниви не сме имали, а сме работили на изполица на по-богати земеделци. Основно училище, първи

¹⁹ За подобно отношение към преподаването на биографиите в по-ново време говори и изследването на М. Енчев. Според него само 35% от малките ученици (VII кл.) проявяват интерес към литературни източници и друг документален материал, а при средношколците процентът е още по-нисък. Причините авторът вижда в наготово поднасяната информация. Цит. книга, с. 58 и 59.

и втори клас съм завършила в родния си град. Когато бях ученичка в Банско, често идваше г-ца Стоянова като мисионерка. Тя се интересува за мен и нагласи да отида да следвам в американския пансион в Самоков. Там завърших трети клас и две години следвах за протестантска проповедничка. В американския пансион преподаваха същите предмети, които тогава се изучаваха в гимназиите, с изключение на това, че там беше много застъпен английският език и ни се забраняваше да говорим на български. Аз често бях наказвана, защото говорех на български.

2. След завършване на училището бях учителка в с. Елешница, Разложко, в Костенец баня и във Велюса — Струмишко. Когато годината във Велюса изтече, през 1908 г., бях назначена за учителка в Банско, където през януари 1909 г. се омъжих за Иван Николов Вапцаров.

3. Мъжът ми имаше слабост да дружи с хора, силни на деня, което се отразяваше зле на семейството. Имаше случаи, когато пристигаха внезапно големци и скромната вечеря, предназначена за семейството се носеше на тях, а ние си лягахме невечеряли. Вследствие на това Никола привикна да яде сух хляб, често напълняше джобовите си с такъв и по цял ден не ядеше друго. Държах строго на въздържанието и не допусках децата ми да прислужват на гостите.

4. Първият ми син Никола е роден в бащината ми къща в Буга махала. Тази къща, в която живеем сега, купихме по-късно. Майка ми, Милана Димитрова Везюва, беше жива и тя е отгледала сина ми докъм 1913 г. — до четиригодишната му възраст. Тя постоянно му разправяше приказки. Умря, когато Кольо беше на десет години. В бащината ми къща идваше Яворов и той е държал на коленете си двегодишния Кольо. Тогава Яворов и мъжът ми бяха ходили доброволци в Балканската война. По-рано Яворов бил четник в четата на мъжа ми.

5. Никола особено обичаше приказки. Той ги слушаше с интерес и изживяваше всичко, което разправях на децата си. Рецитирах му стиховете на Ботев и той много рано се научи да ги декламира добре. Понякога му пеех „Тежко, тежко, вино дайте!“ и той слушаше песента, занемял от възторг. Обичаше особено да слуша народни песни.

6. Като малък от стиховете на Ботев най-много обичаше „Борба“ и когато стигаше до стиха: „Соломон, тоя тиран развратен“, той дяволито ме поглеждаше, защото аз често им разправях Соломоновите притчи.

Той не отделяше много време за подготовка на уроците си. Четеше повече странична литература. Най-любимото му занятие

беше да чете. Четеше драмите на Хенрих Ибсен, „Стършел“, „Спартак“, четеше Толстой, Достоевски, Лермонтов, а по-късно — и Максим Горки.

7. Относно своите литературни планове той се е изказвал пред мене, че ще ходи гладен и дрипав, но ще си пробие път като поет.

(Спомен на Елена Вапцарова. Сб. Христо Смирненски, Никола Вапцаров в спомените на съвременниците, С., 1966, с. 301 — 309.)

8. Вечер мама напалваше в огнището голям огън и седаше на малко столче да преде. Ние насядвахме направо на пода върху козък и слушахме приказките, които тя ни разказваше... Трябва да кажа, че мама има рядък дар да разказва приказки. През такива вечери бацько обикновено опираше брадата си на двете си ръце и устремил в мама големите си черни очи, слушаше. Много изразително беше лицето му, върху него съвсем ясно се четеше впечатлението му от разказа на мама. Когато разказът беше тъжен, той плачеше, а когато беше нещо весело, се смееше заразително... Мама ни четеше „Хамлет“, цитираше ни цели пасажии от „Фауст“. Тази книга ние имахме в голямо илюстрирано издание. Мама ни обясняваше всяка картина поотделно и особено много на бацько се харесваше песента на Маргарита край чекръка. Той я знаеше от много ранна възраст наизуст.

(Райна Вапцарова. Сб. Никола Вапцаров. Спомени, писма, документи. С., БАН, 1953, с. 16—17.)

9. Тихо и незабелязано Елин Пелиц зареди нашата нова литература с бавнодействащия динамит на народността морализъм и преценка над едно общество в самите му подмоли, той изтръгваше много чисти детски сълзи за своите герои, като сълзите на малкия Вапцаров над „Спасова могила“. И тези сълзи не се оказаха невинна и проста работа, те бавно и сигурно се втвърдяваха, раждаха гняв и решителност.

(Тончо Жечев. Статии. С., 1978, с. 71—72.)

Това са материалите, които предлагаме на учениците.

А ето и готовата информация по същия пункт в учебника по литература за XI клас (1969), автор Ст. Иванова.:

БИОГРАФИЯ

Детство

Вапцаров е роден на 24 ноември 1909 г. в Банско. Над това гордо и родолюбиво градче величествено се издига легендарната Пирин планина, майка-закрилница на борците за национална и

социална свобода. „Над мойта земя в небето опира Пирин / и мурите в буря илинденски приказки пеят“ — пише поетът, запленил от красотата на Пирин и закърмен със свободолюбивите традиции на родния край.

Бащата на поета Йонко Вапцаров участва в македонското революционно движение като сподвижник на Гоце Делчев и Яне Сандански. Наричали го Пирински цар, защото с четата си владеел планината и всявал страх у турците. Знаменосец в нея бил Пейо Яворов, към когото цялото семейство чувствава обич и уважение. Но политическите убеждения на Йонко Вапцаров били неустойчиви. След Септемврийското въстание (1923) той изменя на прогресивното крило на македонското движение. Въпреки това именно чрез бащата Вапцаров заживява със суровата романтика на революционните борби и развива у себе си будно обществено чувство.

Изцяло погълнат от политическите борби, бащата е гост в семейството. Грижите по отглеждането и възпитанието на трите деца поема майката. Жена със силна воля, прекрасно сърце и буден ум, тя развива у децата си любов към труда, съчувствие към страдащите, уважение към истината. Следвала Самоковския американски пансион, тя учителствува известно време в Пиринския край. Вечер край огнището децата жадно слушат нейните притчи, приказки, разказвани на жив, образен език. Тя им чете „Фауст“ на Гьоте, запознава ги с трагедиите на Шекспир, рецитира стихотворения от Ботев, Яворов и други класици. Чрез народната песен и образци от художествената литература тя първа събужда у Никола влечение към поезията (с. 252—253, с. 268—269 от 1974).

Останалите точки от биографията са съответно онасловени: В Разложката гимназия. В Морското машинно училище. Сред работниците в Кочериново. В София. В челните редици на борбата.

Няма да оценяваме качествата на едната и другата информация. Ще отбележим само предимствата на автентичните материали именно в дидактически аспект като носители на индиректна информация, която следва да се извлече по самостоятелен път от самите ученици чрез четене, осмисляне, обобщение и оценка. „Не може да се скрие, че това е реакция на банализирането на традиционния литературен анализ, на субективистичните брътвежи на даскалското ослончване на свещените думи и завети...“ (Тончо Жечев)²⁰. Какви са тия предимства?

Преди всичко вместо готовите изводи и обобщения на учебника автентичните материали изправят учениците пред едно интелектуално затруднение — първия елемент на проблемното обучение — сами да осмислят автентичните материали и въз основа на тяхното съдържание, насочвани и подпомагани от учителя, да си изграждат своя собствена представа за Вапцаров като гражданин и творец.

²⁰ Тончо Жечев, Статии. С., 1978, с. 11.

На второ място в тези материали звучат гласовете на най-близките, майката и сестрата на поета, а това на свой ред създаваше непринудено така желаната от всички ни атмосфера на интимност, сърдечност и любов към предмета на урочното изследване. Сякаш слушаме и сега благия глас на баба Елена Вапцарова — корава българка, наказвана като гимназистка заради упоритостта си да не говори само на чуждия език, парва ни майчината болка за гладуващата челяд, присъствуваме на умилителната сцена, в която харамията Яворов държи на коленете си малкия Кольо, представяме си живо вечерите край огнището и първите сълзи на възторг и умиление у бъдещия поет, запленил от разказите и притчите на своята майка — природно интелигентна и високообразована жена. Излишно е да подчертаваме, че така организираната урочна работа беше жив интерес и преминаваше на високо интелектуално и емоционално равнище.

II. ГОДИНИ НА УЧЕНИЕ, ГОДИНИ НА ВЪЗМЪЖАВАНЕ ПЪРВИ ПОЕТИЧЕСКИ ОПИТИ

МАТЕРИАЛИ:

10. За пръв път изпрати за печат стихотворение в един въздържателен вестник...

11. Като ученик в Разлог започна да пише поемата „Диляна магесница“... (Райна Вапцарова. Сб. Христо Смирненски, Никола Вапцаров в спомените на съвременниците, с. 317.)

12. Атестаия при завършване на теоретически курс.

13. Атестационен бележник. (Сб. Никола Вапцаров. Спомени, писма, документи. С., БАН, 1953, с. 279, 281—282.)

14. Такова беше това време: разочарование от всички илюзии, присмех над всичко, в което вярвах дотогава... (Б. Вапцарова. Когато милионите възкръсват, 1961, с. 38.)

15. Особено приятни му били часовете по история, когато Вапцаров под влияние на прочетената прогресивна литература и философия давал правилно обяснение на историческите събития... (Пак там, с. 31.)

16. „Изминаха шест години и ние си отиваме...“ (Сб. Никола Вапцаров. Спомени, писма, документи, с. 285.)

17. Отидохме на банкета... (С. Христо Смирненски, Никола Вапцаров в спомените... , с. 348—349.)

18. Особен интерес предизвиква четиригодишният престой на поета в книжно-мукавената фабрика в с. Бараково между 1932 и 1936 г. Именно по това време поетът встъпва на оня труден, но светъл път, който го извежда до безсмъртието.

Да бъде приет Никола Вапцаров за член на БКП е решил

съставът на Окръжния комитет на БКП в Дупница, формиран след 19 май 1934 г. След като Вапцаров изявява своето желание да встъпи в партията (вероятно пред младите революционни дейци Никола Калъпчиев и Васил Демиревски, с които е бил приятел чрез брат си), ОК на БКП изпраща своя представител Владо Ценев да се свърже с него. След продължителен разговор Ценев вижда във Вапцаров убеден комунист. Именно след този разговор, който не би могъл да се състои по-рано от лятото на 1934 г., поетът влиза в партийните редове. (Доц. Иван Домусчиев. В началото на пътя на безсмъртието. Сп. „Читалище“, кн. 7, 1978, с. 32—33.)

Какво ново ни съобщават посочените материали от № 10 до № 18?

Първите два съдържат информация за ученическите години на Вапцаров в прогимназията на гр. Банско и в гимназията на гр. Разлог. Те са интересни още и с това, че сестрата на поета свидетелствува за първите поетически опити на своя брат. По нататък се натъкваме на два изключително важни документа (№ 12 и 13), които разкриват Вапцаров като човек „честен, правдив, добросъвестен и доста наблюдателен“, с характер „самостоятелен, пряк и откровен“, с „естествено развита интелигентност и въображение“, „силно увлечен в литературата“, „добър другар, обичан от другарите си“, „отзивчив към живота на обществото“. Втората атестация потвърждава отново констатациите на първата, като уточнява и новото отношение на Вапцаров към техниката, към която проявява вече „видим интерес“ и е станал „много добър техник“. Забележителна е точка трета от втората характеристика: „Честен, добросъвестен, със силно развито чувство на дълг и отговорност. Пороци няма.“ Силата на тези два документа се състои още и в това, че те са дело на началниците от Морското машинно училище във Варна и се отнасят за един от многото обикновени моряци, в лицето на когото едва ли са подозирали големия бъдещ поет. Лишени от христоматийен гланц и признание с късна дата, тези два материала направиха силно впечатление на учениците със своята автентична достоверност. Възпитателното им значение бе голямо.

Тръгвайки от собствените думи на поета: „Чувствувах се някак възмъжал и зрял. Мислех си, че съм видял всичко в живота. От марксихеските книги, които бях прочел, познавах виновника на всичката тая мръсотия и разбрах, че не е достатъчно само да се обясняват нещата. Знаех, че и аз трябва да се включа в борбата срещу тоя гнил и разкапан живот, но как ще стане това, още не ми беше ясно...“, учениците направиха извод за идеологическото израстване на поета, цитираха мисълта на Маркс, която тук Вапцаров е предал свободно, посочиха живата връзка между живота му и поетическите му изповеди („Писмо“, „Двубой“ и др.).

По-нататък, боравейки с конкретните материали, учениците говорят за обаятелния образ на младия Вапцаров, който винаги, когато е нужно, казва истината право в очите.

III. В РЕДОВЕТЕ НА КЛАСАТА, В БОРБИТЕ НА ПАРТИЯТА

МАТЕРИАЛИ:

19. Веднъж Кольо бе забравил работническата си книжка която трябваше да представи за заверка, и аз отидох към 10 часа вечерта да му я занеса... (Б. Вапцарова, Когато милионите възкръсват, с. 177—178.)

20. Беше краят на декември 1936 г. . . . (Пак там, с. 194—198.)

21. Централният комитет на партията изпрати Вапцаров в Пиринския край да проведе така наречената „Соболева акция“ . . .

22. Протокол за обиска на Вапцаров. . . (Пак там, с. 318—321.)

Две неща правят впечатление при работата с посочените тук документи: първо, това е информацията, която получаваме за условията, при които се ражда Вапцаровата поезия („Спомен“ и „Селска хроника“), и, второ, за реалното участие на литературата в класовия двубой. Излишно е да се подчертава какво огромно значение имат тези автентични свидетелства за формиране на верен поглед у учениците към литературните явления и по-специално за изграждане на такива водещи понятия като творчески процес и социално-политическа функция на литературата в живота на обществото. Едно нещо е да се съобщават тези основни теоретически понятия наготово, съвсем друго е да се постига тяхната същност от самите ученици въз основа на конкретните наблюдения и обобщаваща работа на мисълта. За илюстрация ще приведем само два материала — единия за жизнената основа на Вапцаровите песни и другия за участието на поезията в революционните борби на класата. Ето първия: „Бях виждала вече различни машинни помещения, но никога не предполагах че може да съществува такъв ад . . .

И Кольо ми разправи как огнярят Тодор, който му носи цяла нощ въглища с коша, плюе парцали кръв от изгнилите си дробове и не може да си почине нито ден, защото няма кой да се грижи за семейството му.

— А да знаеш само какъв прекрасен човек е този огняр — разправяше той. — Учил е само до четвърто отделение, а е препълнен от жажда за знания. Навярно той скоро ще умре и за да го отклоня от мисълта му за болестта и смъртта, аз му разправям какво съм чел и какво съм видял по света. Той слуша с напрегнато внимание, радва се, интересува се, нарича ме с най-нежни имена. Ще донесе въглища, ще бърза да свърши работа, ще дойде тихичко

при мене и пак — хайде, разправай... Очите му горят все потрескаво, лицето му се облива с едри капки пот, той ме гледа безпомощно и иска да му повтарям по няколко пъти, че ще дочака не само тая пролет, но още много други пролети. И когато аз го успокоя, огнярят сияе от радост и започва да ми говори за семейството си, за двете си малки деца, като се дави от суха кашлица. А на мене сърцето ми се къса от мъка, иде ми да разбия мутрата на тоя проклет живот...

Скоро огнярят легнал тежко болен, завели го в болница и след няколко дни починал. За него Кольо написа стихотворението „Спомен“.

И вторият: „На горната дата бях наредил да бъде доведен в полиц. участък лицето Никола Ив. Вапцаров от град Банско, който подозирах че върши комунистическа пропаганда и пр. При направения му личен обиск в джобовете на палтото му се намери едно писмо, сложено в плик, адресирано до същия, по клеймото личи, че е пратено от София. По съдържанието на писмото се вижда, че на Вапцаров се давали директиви устно да продължава нашироко да мобилизира масите и да агитира приемането на Българо-съветския пакт. Да събира подписи за присъединяването към СССР и пр. Писмото-позив личи, че е пратено от комунистическата централа с подпис на име Георги. При обиска във Вапцаров се намери още ръкопис (на) стихотворение със заглавие „Селска хроника“, написано лично от него, със съдържание противодържавно — в края завършва; „Един е лозунга: „Терора долу! Съюз със СССР!“ Писмото-позив ведно с плика и ръкописа се иззеха като веществено доказателство.“

IV. „МОТОРНИ ПЕСНИ“. БОРБА С ЦЕНЗУРАТА. ПЪРВИ ОТЗИВИ. ВАПЦАРОВ ЗА ЛИТЕРАТУРАТА

МАТЕРИАЛИ:

23. В продължение на около пет години Вапцаров написа много стихотворения, които се отличаваха със своята идейна наситеност и революционен патос... (Б. Вапцаров, цит. съч., с. 239.)

24. Стихосбирката излезе в 1500 екземпляра и струваше 10 лева броят... (Пак там, с. 245—247.)

25. Една нощ ние се върнахме в къщи от приятелска среща, на която се четеха стихове и се изля голям словесен двубой... (Пак там, с. 248—249.)

26. Стихосбирката се посрещна добре от читателите... (Сб. Христо Смирненски, Никола Вапцаров в спомените на съвременниците, с. 434).

27. Един от най-радостните моменти в живота на Вапцаров беше затрогващото внимание, което му бяха оказали печатарски-

те работници, които печатаха неговите „Моторни песни“... (Пак там, с. 323—324.)

28. Като всеки човек, който обича литературата, така и той познаваше основно творчеството на българските писатели, стари и млади, от различни школи и направления... (Б. Вапцарова, цит. съч., с. 265—268.)

29. В една от тетрадките на Вапцаров е запазен доклад, който той е изнесъл пред кръжочниците и съдържа следните по-важни положения... (Пак там, с. 272.)

30. Според мене поетът трябва да отрази живота така, както го вижда за дадения момент... (Сб. Никола Вапцаров. Споменени писма, документи, с. 101.)

31. Не може да се каже, че Вапцаров е някакъв „новатор“ във формата, че той е „откривател“ на някакъв нов похват в това направление... (Г. Караславов, пос. съч., с. 426.)

V. ПОСЛЕДНИТЕ ДНИ НА ПОЕТА . ПРЕДСМЪРТНИ ПЕСНИ

МАТЕРИАЛИ:

32. За пръв път узнах за Вапцаров, когато излезе неговата стихосбирка „Моторни песни“, която намери най-широк прием сред младежта... (Сб. Христо Смирненски, Никола Вапцаров в спомените... с. 571.)

33. Когато съдебната комедия завърши и председателят на съда даде последна дума, Кольо заяви... (Пак там, с. 564.)

34. Последен път видях Никола на процеса... (Пак там, с. 325.)

35. За пръв път видях Никола в края на октомври или началото на ноември 1941 г. ... (Пак там, с. 577—579.)

36. На 6 юли 1942 г. започна процесът... (Б. Вапцарова, цит. съч., с. 391—393.)

37. Отведоха осъдените... (Пак там, с. 403—406.)

Материалите около процеса на Вапцаров не бяха предмет на специално обсъждане в клас. Тяхната автентична сила така емоционално завладява учениците още при първата им среща с тях, така че става възможно да се излезе направо от породените впечатления и да се премине към анализ на неговите две предсмъртни — и безсмъртни — песни. Това е необходимо да се направи още в първия час за Вапцаров, за да се подготви емоционално-образното възприемане и естетическо усвояване на следващите му поетически изповеди. Това се прави от учителя.

Като извод можем да кажем, че приведените и споменати тук материали за урочно изследване на жизнения и творчески път на Никола Вапцаров са само примерни. Следователно те

могат да се използват подборно и дори да се добавят нови. Трябва да се има пред вид и обстоятелството, че това е първи урок, първа среща на големите ученици с любимия поет, след което следват други подобни разработки, в които отново и вече на по-широка основа ще бъдат привлечени други автентични материали, много по-тясно обвързани с конкретни литературни произведения и изясняващи ги от различни страни — идейна, тематична, творческа, стилно-езикова, ритмична, функционално-действена и т. н. Така че това, което не е казано тук или е само загатнато, ще се повтори и допълни, осмисли и задълбочи чрез привездането на разнообразен жизнено-биографичен, литературно-исторически, теоретико-естетически и друг материал. По такъв начин всяко едно Вапцарово произведение ще бъде усвоявано от учениците не чрез неговите готови разработки в учебника по литература, а върху основата на отделни податки, преднамерено подбрани и целесъобразно използвани, които ще дават само насока на мисълта и въображението, на опита и прозрението за собствени изводи и обобщения, направени самостоятелно от учениците чрез непосредствено общуване с песните на Вапцаров и под вещото ръководство на техния учител.

Тук закономерно възниква въпросът, не е ли по-добре да се препоръчат за прочит целите източници или пък избрани места и въз основа на такава предварителна подготовка да се направи биографията на Никола Вапцаров, вече под формата на лекция от учителя, както е утвърдено в традиционната методика. В този случай обаче участието на учениците в урочната работа, както е добре известно, ще бъде ограничено и непълноценно. Обемистият фактически материал, съдържащ се в посочените от нас източници, както показва практиката, затруднява извънредно много учениците при тяхната предварителна подготовка по литература, а и самият учител при организацията и провеждането на урока не е в състояние оптимално да ръководи и направлява техния познавателен процес, тъй като няма достатъчно верни и стабилни ориентири за действително извършената от тях предварителна работа. Съвсем друго е положението, когато учениците работят с точно определен фактически материал, умело подбран и целенасочено възлаган за предварително проучване — свободно, не-принудено запознаване чрез подборно четене, целенасочено четене на точно определени материали, посочени чрез номерацията им и възлагани на отделни ученици, индивидуално или групово, за подготовка на устни съобщения и др. п. На основата на посочения от нас биографичен материал, който дава една сравнително пълна и конкретна представа за живота и делото на поета-работник, учениците от експерименталните паралелки можаха резултатно да направят своите проучвания и след това активно и пълноценно да участвуват в урочно-изследователската, познавателно-творческа работа в клас. При такава урочна постановка нито една по-

важна истина за Вапцаров като поет и гражданин, като борец и патриот не бе получена наготово, а беше самостоятелно изработвана със собствените усилия на учениците. В образователно и във възпитателно отношение подобна постановка дава сравнително по-добри резултати от традиционната урочна работа. Така напр. целенасоченото наблюдение в продължение на няколко последователни години показва, че учениците от експерименталните класове в резултат на урочното изследване получават почти същия обем от знания, но те се отличават с по-голяма дълбочина, пълнота и трайност, а при решаване на познавателни задачи проявяват по-голяма самостоятелност, оригиналност и оперативност в сравнение с учениците от контролните паралелки. Експериментално бе доказано също така, че ефектът при работа с адаптирани и специално подбрани материали е много по-голям в сравнение с ползуването на цялостни монографични изследвания или отделни по-малки трудове от периодичния печат, съобщавани просто като библиография към урочната тема. Що се отнася до качествата, определящи възпитаността на учениците, то и тук въпреки цялата сложност на явленията тяхната динамика и комплексност, движейки се в рамките на приблизителността, може да се каже, че учениците, поставени в условията на урочно-познавателната дейност, показват видимо по-голяма съзнателност и акуратност при изпълнение на възложените им задачи, упоритост при преодоляване на трудностите, трайни и целенасочени интереси, положителни емоции. Промени настъпват и в емоционално-волевата сфера и нравственото поведение на учениците, отчитано главно в отношението им към учебните им задължения.

За да приключим с възпитателните предимства на автентичните материали пред изчерпателното знание на учебниците, ще приведем още един пример — последната точка от биографията на Гео Милев, неговата трагична участ. Да прочетем първо учебника (издание 1974 г. с. 181, автор София Филипова):

„В редактираното от него списание „Пламък“ (1924—1925), което бележи втория период от идейно-творческото развитие на освободилия се от естетическите си заблуди поет, Гео Милев се възправя безстрашен и дързостен срещу буржоазното общество. Неговата смелост е извънредно голяма, като се има пред вид политическата реакция, настъпила в България след Септемврийските събития. Със страстната разпаленост на социалистически трибун Гео Милев разкрива демагогията на буржоазното правителство. Една след друга следват статиите му: „И свет во тме светитя“, „Полицейска критика“, „Отворено писмо до г. Борис Вазов“. Гео Милев бичува тартюфовците, които с високопарни жестове призовават всеки час образа на България, „а в мрака на нощта клаха и колят българския народ“ („Полицейска критика“). Той изобличава „фамозния Закон за защита на държавата“, масовото септемврийско клане, грубото насилие на буржоазната

държава върху свободата. „Но няма в света пожарна команда, която да може да угаси пламъка на мисълта“ — заявява той (същата статия).

Мостът към поемата „Септември“ е вече изграден. Кн. 7—8 на сп. „Пламък“, където тя е поместена, е конфискувана и авторът ѝ е даден под съд. По ЗЗД Гео Милев е осъден на 14 април 1925 г. на една година тъмничен затвор, глоба и лишаване от граждански и политически права за две години. Веднага след това той е жестоко удушен заедно с други антифашисти.“

Разбираме много добре трудностите, които е трябвало да преодолява авторката на този биографичен разказ, за да може да побере в точно определен брой редове неспокойната и сложно-противоречива съдба на феномена Гео Милев, затова и не я обвиняваме. Това не е нейна вина, това е обща беда.

Както се разбира от гореказаното, в нашата експериментална работа ние се отказахме от услугите на учебника и предложихме на студентите-стажанти да подберат автентични материали „за и около“ личността и делото на Гео Милев и на тяхна основа да построят своята урочна дейност. Ето само част от тези материали по последния пункт от т. нар. „биография на писателя“:

1. В началото на януари 1924 г. Гео Милев започва да издава и редактира сп. „Пламък“. Това е едно от ония издания, които оставиха огнена дияра в нашата книжнина. Това издание на Гео Милев винаги ще бъде символ на публицистична страст и гражданска доблест. Това списание излиза малко, но хиляди читатели го запомниха с оригиналната и преводна поезия и проза. Там се печата за пръв път поемата „Септември“, заради която Гео Милев бива съден по ЗЗД.

Една от сестрите на Гео Милев си спомня за неговото държане в съда:

„... Гео не се смути. Съвсем сам, без защитник, без свидетел, Гео се изправи, чист като Ян Хус, пред съдиите и започна спокойно да говори, като че не е в съда, а в някаква театрална зала, сякаш развиваше един от своите блестящи конферанси за изкуството. Същият мек глас, същите съдържани жестове като пред обикновената си интелектуална публика. Само че тоя път Гео беше по-убедителен от всеки друг път. Съдиите и публиката от непознати слушаха със затаен дъх. Така хубаво, така убедително Гео защити правото на писателя да бъде изразител на народните тежнениа и копнежи, че дори снаха ми и аз повярвахме, че Гео няма да бъде осъден...“

2. Сутрешните вестници съобщават за процеса, който се води срещу Гео Милев по повод поемата му „Септември“. „Утро“ лаконично съобщава: „Осъден провокатор за насаждане на класова омраза с поемата си „Септември“. „Зора“ е по-въздържан в своето съобщение: „В трето углавно отделение на Софийския окръжен съд се разгледа заведеното срещу писателя Гео Милев дело за

написаната от него и поместена в сп. „Пламяк“ поема под наслов „Септември“. Поемата е инкриминирана по Закона за защита на държавата. Милев биде осъден на една година затвор, 20 000 лева и лишение от граждански и политически права за 2 години.“

(Присъдата е малка, но истинската развръзка на драмата идва по-късно, когато на следващия ден 15 май 1925 г. той е задигнат от дома си под предлог за някаква справка. От този ден насетне следите на Гео Милев се губят. Той става един от многото „безследно изчезнали.“)

3. Убийството на Гео Милев има международен отзвук. В. „Правда“ в броя си от 31 май 1925 г. съобщава за съдебното дело на Гео Милев заради поемата му „Септември“, а по-късно помества и съобщението: „Виена, 13 юни (РОСТА). От София съобщават за нови убийства на арестувани. В покрайнините на града е намерен жестоко обезобразен трупът на българския поет Гео Милев, осъден миналата седмица от Софийския военен съд на една година тъмничен затвор заради стихове, насочени срещу терористичния режим на българското правителство.“ Аналогични известия за белия терор в България дава и в. „Известия“, бр. 2467 от 16 юни 1925 г., и то под заглавие „Кървавият терор в България. Убийства на арестувани“. Едва през 1954 г. Върховният съд възстанови истината за страшния край на Гео Милев и неговите другари по съдба. Тогава бе възстановена за потомството и технологията на престъплението. Югославският в. „Политика“ в броя си от 11 юни 1925 г. пише: „Вчера недалеко от София е намерен жестоко обезобразен трупът на известния поет Гео Милев, когото преди седмица военният съд е осъдил на 1 година тъмничен затвор. Поетът Гео Милев, който възпял неволите на българския народ след 9 юни 1923 г., е бил непрекъснато малтретиран и интерниран. . . само затова, че е обрисувал жестокостите на режима на Цанков. Неговите книги бяха забранени, а самият той осъден на тъмничен затвор. Когато обаче на управляващите това им се видя малко, те го унищожиха физически. Така днес в България постъпват с хората, които имат смелостта да говорят истината.“ В списанието на левите експресионисти в Германия — „Акцион“, 28 август 1925 г., излиза следното съобщение по повод изчезването на Гео Милев: „Наемни убийци отнеха живота на нашия другар Гео Милев, предан приятел на „Акцион“, който работеше в България за революционния комунизъм и пропагандираше всеобщия работнически съюз. По време на войната Гео Милев загуби половината от черепа си. . . Видже, пролетарии, с какви средства се бори класовият враг!“ Виенският вестник „Интернационале прес-кореспонденц“ пише от 27 юни 1925 г.: „. . . Милев е бил екзекутиран в затвора по най-жесток начин. Трупът му е бил намерен ужасно обезобразен.“ В загребското

издание „Зенит“ Любомир Мицич откликва по следния начин: „Наред с десетки хиляди знайни и незнайни и поетът Гео Милев стана жертва на Цанков — бог на всички европейски човекоядци... Нашата болка е неизразима и ние не казваме излишни думи. Болката, която ни кара да леем сълзи, не може да се изкаже. Сълзите не могат да се опишат с думи. Затова в името на мъртвия другар и поет Гео Милев ние гневно протестираме пред мрачното лице на нашия континент и пред гримираното лице на Европа, която със скръстени ръце гледа равнодушно на това канибалство.“

(Здравко Петров. Тръбачът. Партиздат, С., 1977, с. 56—59.)

4. „В изоставени шахти край гара Илиняци бяха открити 200 трупа. Времето беше унищожило крехката материя, оцелели бяха само кости, черепи, златни зъби, метални предмети, гребенчета. И сред тях едно страшно изкуствено око от стъкло.“

Донесоха го в залата заедно с черепа, силно повреден от едната страна. Експертизата доказва, че това е черепът на Гео Милев — следите от 16 направени операции си личаха. В грамадния отвор бе намерено изкуственото око.

В качеството си на свидетел на обвинението се яви съпругата на поета — Мила Гео Милева. Тя разказа как е бил ранен той на фронта, как му е правена трепанация, какви са били последствията. От Виена Гео Милев си донесъл изкуствено око. Понеже отворът на черепа му е бил голям, той се страхувал, че при рязко движение или буен смях окото можело да падне, да се изгуби или строши, и затова си купил още едно, резервно. След задигането на поета от полицейския агент то останало в къщи. Жена му го донесе и го постави до другото — намерено в шахтите на братската могила. Две еднакви бледогълбови очи с потресаваща достоверност идентифицираха гроба на поета и вдигнаха най-сетне завесата на тайната, която обгръщаше неговата гибел. Подобно на Христо Ясенев, на Сергей Румянцев, на Йосиф Хербс и на стотиците други антифашисти Гео Милев бе станал жертва на злодеянията на генералвълковци, удушен с телена жица в казармите на IV артилерийски полк от професионални убийци с офицерски пагони и захвърлен в дълбоките шахти на изоставения рудник. Надявали са се, че подпочвените води ще предизвикат срутвания, които ще заличат завинаги следите на престъплението.“

(Любен Георгиев. „Убийци и жертви“. В. „Народна култура“, 1974 г., цитирано по З. Петров, Тръбачът, с. 23—24.)

5. Днес убийците се знаят, с ореола на безсмъртието са увенчани имената на техните жертви. Но кой, кога и при какви обстоятелства е загинал — това никой не може да каже. Защото хората, които са убивали, най-често не са знаели кого убиват.

...Преглеждайки костите на заровените в Илиенския форт

антифашисти, съдебномедицинската експертиза се натъкна на череп с дълбока рязка. Заключениеето на експертите бе, че раната не е била причинена от удар с хладно оръжие, тъй като линията не е права, а леко начупена. В очната кухина на същия череп бе открито запазено стъклено око. Това бе черепът на Гео Милев...

... Обикновено екзекуторите са пристигали в дирекцията с готов списък на хората, които възнамеряват да вземат, надлежно подписан и подпечатан... Копие от същия се изпраща на прокуратурата. В нито един случай прокурорският паркет няма да отговори къде и как са изчезнали тези хора...

Може би случайно в една партия са попаднали имената на Ото Нехелес, директора на акционерното дружество „Омния“, избягнал смъртта на Коньовския проход през октомври 1921 г., когато е придружавал Александър Димитров; на Петър Янев, бивш министър и държавен обвинител по делото на виновниците за националата катастрофа; на Йосиф Хербс, журналистът, който от страниците на редактирания от него вестник „А Б С“ е разобличил убийците на Вълчо Иванов; на Николай Петрини, народен представител, син на руски офицер от Освободителната война.

На последно място в този списък е фигурирало името на писателя Цанко Бакалов, един от основателите на БЗНС... Дали защото са го сметнали за безвреден, или заради популярността му сред децата, името му е било задраскано от списъка.

След като се укривал десетина дни, в ръцете на полицията попада и Васил Карагьозов, авторът на „Пролетарски песни“ и „Отронени листа“, отдал творческото си дарование изцяло на практическите нужди на борбата за социално освобождение на пролетариата. Първата си стихосбирка е издал и Митю Диловски (Сергей Румянцев), редактор на хумористичния вестник „Див дядо“. След неуспешния си опит през 1924 г. да премине границата при Оряхово той остава да живее нелегално и пише своите „Конспиративни песни“. При втори опит да премине границата край Свиленград е заловен и изпратен в София. До последния си час говорел с другарите си по килия за литература.

В априлските дни на 1925 г. ще бъде прекършено още едно перо, ще бъде удушено поетичното дарование на Христо Ясенев. Стиховете от неговия „Рицарски замък“, плод на творчеството му от юношеските години, са обвеляни от френски и руски символизъм. За такива стихове все още не убиват. Ясенев ще бъде удушен заради стихотворение като „Петроград“, което е и първата възхвала на Октомврийската революция в българската поезия, а може би и в световната. Новите насоки в творчеството му са отвели Ясенев в редакцията на „Червен смях“, а прочутото му „Писмо на всички адреси“ го е поставило в черните списъци на удушвачите.

„На тези, които не се считат задължени да отговарят за

своя произвол, за безотговорните, аз не се готвя да бъда применен гражданин и не съветвам на подобна подлост и другите“ — е писал Ясенев в своето отворено писмо. ... Твърде дълъг е списъкът.²¹

„Този кървав стълб от бляскави имена ще ужасява поколенията“ — писа в онези дни Антон Страшимиров.

(Иван Йовков, Кавалери на смъртта. Държавно военно издателство. София, 1969, с. 199—206.)

Поради липса на място тук не привеждаме други материали. Но и тези отделни примери са достатъчни, за да се направят необходимите съпоставки и изводи. Разликата между предметното съдържание на учебника и на приведените автентични материали е очевидна. Във възпитателно отношение и дума не може да става за сравнение, защото са изградени на съвсем различна, принципно противоположна методологическа и методическа основа. Няма съмнение, известна възпитателна стойност се съдържа и в изложението на учебника, но то едва прозира, удавено в неизбежната наукообразна фактология, предназначена да каже наготово всичко за автора, да даде необходимите знания преди всичко. Обратно, фрагментите от различни автори и източници, подбрани преднамерено и подредени по особен начин, създават великолепни възможности за непринудено потопяване на учениците в атмосферата на времето, правят ги съпричастни на неговите обществени драми и класови борби, засягат най-чувствителните струни на тяхната душевност, пораждат убеждения и формират поведение. Така литературата като учебен предмет придобива своите истински измерения, най-пряко и непреодолимо изпълнява своите специфични естетико-възпитателни функции. А това в същност е и главното в случая, ако правилно разбираме нейното необходимо присъствие в училище.

Обърнете внимание: в учебника е казано почти всичко, което трябва да се знае. Трудно е да се вярва обаче, че подобен текст ще окаже някакво по-сериозно възпитателно въздействие върху учениците. И наистина какво например може да се очаква от едно такова вярно по същността си съобщение, но лишено от емоционален живец като: „По 33Д Гео Милев е осъден на 14 април 1925 г. на една година тъмничен затвор, глоба и лишаване от граждански и политически права за две години. Веднага след това той е жестоко удушен заедно с други антифашисти“. „Заедно“ — а това означава 200 трупа на знайни и незнайни антифашисти, изровени от шахтите край гара Илиянци; „други“ — а това означава, че съдбата на Гео Милев споделят, макар и по различно време и при различни обстоятелства, но все така трагично

²¹ Жертва на белия терор през април — май 1925 г. стават също Владимир Благоев син на Дядото; Тодор Димитров, брат на Георги Димитров, и мн. др.

още и Христо Ясенев, Сергей Румянцев, Йосиф Хербс, Васил Мулетаров, Темелко Ненков, Петър Янев, Николай Петрини, Васил Карагьозов, Владимир Благоев, Тодор Димитров — все имена на интелектуалци, синдикални дейци и революционери, за които младите поколения не бива да научават само от учебниците. А това страшно око, намерено в огромния отвор на разтрошения череп на поета, и другото, резервното, което помага да се идентифицира гробът на мъченика — може ли за тези две страшни очи да се говори или слуша без потръпване, без отношение? И тези удушвачи с офицерски пагони, тези професионални убийци и платени палачи от камарилата на кървавия професор Цанков и небезизвестния генерал Вълков — те не са ли достатъчен повод за размисъл и емоционална реакция у ученика, за да си направи той сам своите изводи и заключения и за литературата като арена на класовата борба, за нейната идейност и партийност, и за хуманизма и канибализма на стоящите от двете страни на барикадата две обществени сили, два мирогледа, два морала? Поеътът е наречен от жълтата преса провокатор, подбуждащ към класова омраза. Но къде е в същност дивата омраза, политическото безумие, зверската отмъстителност? В стиховете на романтика Ясенев или в поетическия блян на Гео Милев, че „Септември ще бъде май!“. Или е тя в жестоката разправа на самозабравилите се властници с духовния елит на един обезправен народ, с цвета на неговата интелигенция, която би била гордост за всяка цивилизована нация? Ние няма повече да коментираме, за да дадем думата отново на литературния критик Здравко Петров: „Убийството на писател от интелектуалния мащаб на Гео Милев е непростимо престъпление, тежко посегателство пред духа... едно от най-големите престъпления на фашизма в международен мащаб.“

Нашите експериментални изследвания показаха убедително предимствата на защитаваания тук подход към изучаване личността на писателя. Едновременно с това ние учехме студентите-стажанти да овладяват и разкриват своите конструктивни умения (да планират и проектират съдържанието на своята урочна работа с учениците, нейния ход и характерни похвати, да откриват и преодоляват възникващите трудности). За основа ни служеха изводите на съветските психолози Виготски и Леонтиев за произхода и развитието на психиката като пряк резултат и продукт от развитието на предметната дейност, а така също и концепцията на теоретическите обобщения в трудовете на В. В. Давидов, Д. Б. Елконин, В. П. Зинченко, А. В. Запорожец,²² която изяснява кон-

²² Вж. повече подробности за това във: Л. С. Виготски, Развитие высших психических функций, АПН, М., 1960; В. В. Давидов, Виды обобщения в обучении, М., 1972; А. В. Запорожец, Развитие произвольных движений, М., 1960; Д. Б. Елконин, Возрастные возможности усвоения знаний, М., Просвещение, 1966; А. Н. Леонтиев, Проблемы развития психики, М., 1965, и др.

кратните психически механизми на поетапния преход на детското мислене от емпирически (основани на житейски опит) понятия към теоретически.²³ Подбирането на материали за и около личността и творчеството на писателя, тяхното адаптиране и нагаждане на целите на урочното изследване от страна на студентите, както и предварителната самостоятелна работа на учениците с тях и оптималното им използване след това в клас под непосредственото ръководство на учителя — всичко това може да се приеме като част от усилията ни за намиране на най-ефективен път за формирането на висшите психически функции у учениците и за овладяване подстъпите на педагогическото майсторство от начинаещите учители. Защото, както пише и Стоянка Жекова, главната слабост в подготовката на бъдещите учители е нейната едностранчивост. „Както неведнъж констатираме, тази подготовка сега има много недостатъци. Най-напред в нея липсва многостранност. . . В учебното съдържание и в организацията на подготовката не се включва различната дейност, която предстои да извършва учителят. Голяма част от пряко възпитателната работа, проблемите на разнообразното общуване и пр. дори не се засягат. В последна сметка подготовката се ограничава само в урока — структура, организация, ход и ръководство.“ И още: „По същество подготовката на учителите не се свързва с четирите съществени професионални функции на учителя. Ако за комуникативната функция все пак се дава подготовка (макар също в тесни рамки), за действителната конструктивна, организаторска и особено за гностическата функция бъдещите учители не получават дори ориентация.“^{23а}

За незавидното положение, в което се намира тази така авторитетна в миналото и дълбоко уважавана сега професия, вина имат и нашите университети с техните закостенели принципи при съставяне на учебни планове и програми, а така също и нашата педагогическа наука, която много бавно се преустройва. Настоящата разработка, без да претендира за изчерпателност на проблематиката, има това предимство, че лансира една перспективна идея, която следва да намери своето практическо решение в близко бъдеще.

²³ Георги Ангушев, Саморегулация на психическата дейност на учениците. Народна просвета, С., 1979, с. 38.

^{23а} Стоянка Жекова, Професионализиране на личността. (Учителят в своята професия.) С., МНП, 1978, с. 144—145.

ЛИЧНОСТЬ ПИСАТЕЛЯ В ОБУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме

Вопрос формирования конструктивных умений у студентов — филологов использовать жизненный и творческий путь писателя для воспитательных целей представляет часть комплексной проблемы многосторонней подготовки будущих учителей и он не был предметом конкретной разработки в болгарской методической литературе. Этим объясняются как некоторые слабости учебных программ, так и ряд существенных недостатков педагогической практики. Развивающее обучение, самостоятельная познавательная деятельность, все еще не вступили в свои законные права из-за сильного влияния самоцельного фактологизма и дидактического формализма.

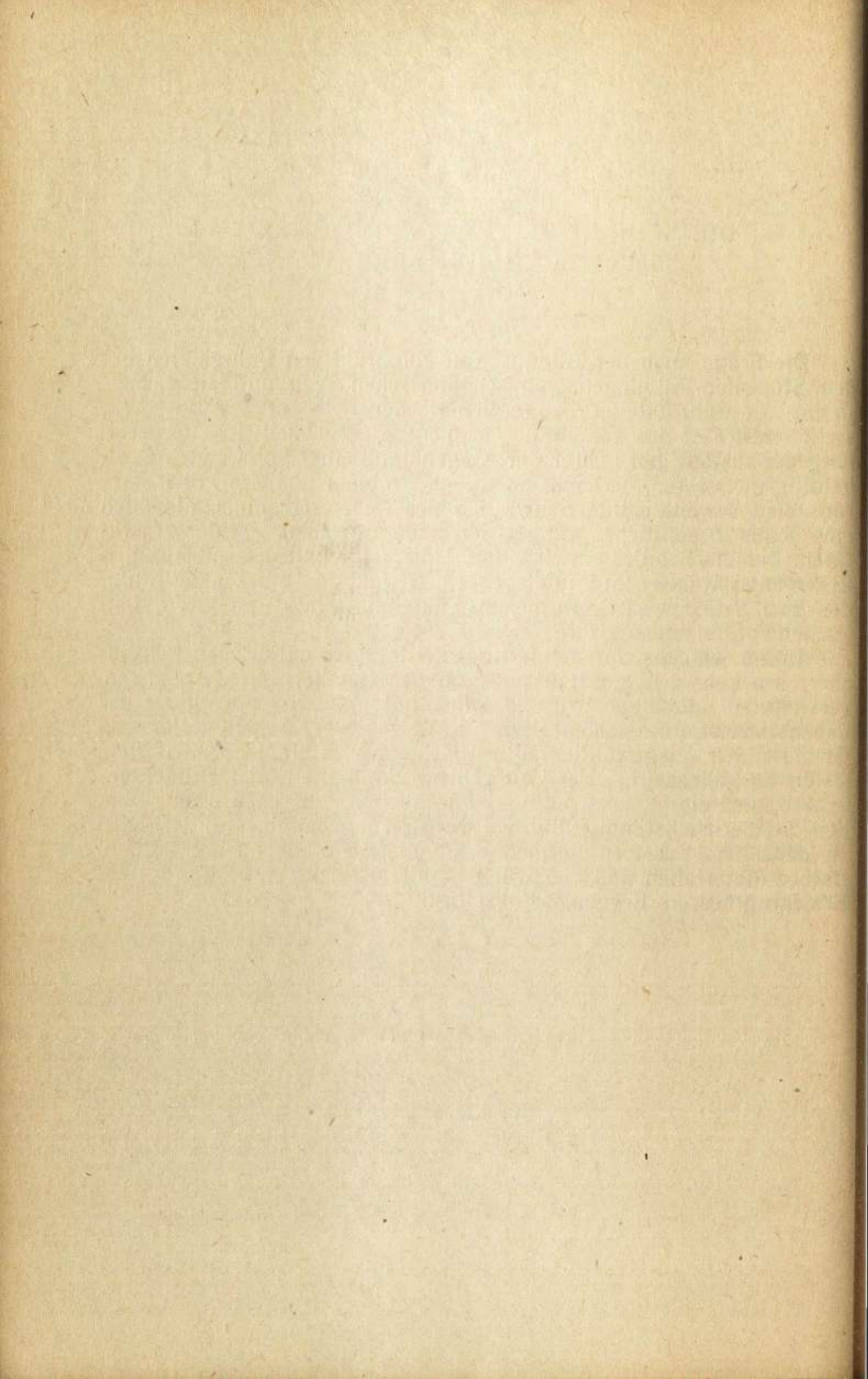
Отказавшись от готовой информации учебников, пересказываемой учителем и воспроизводимой учениками, и организовав самостоятельное урочное исследование жизненного и творческого пути писателей на основе заранее подобранных автентичных материалов, мы решали одновременно две задачи: помогали студентам-стажерам формировать в себе некоторых конструктивных умения, а ученикам — работать самостоятельно и полноценно. В образовательном и воспитательном отношении автентичные материалы и работа с ними дали более хорошие результаты по сравнению со старыми пассивными формами обучения.

DIE SCHRIFTSTELLERPERSONLICHKEIT IM LITERATURUNTERRICHT

Resümee

Die Frage nach der Bildung von konstruktiven Fähigkeiten bei den Studenten-Philologen, den schöpferischen Weg und die Lebensbahn des Schriftstellers zu erzieherischen Zwecken zu benutzen, stellt einen Teil des komplexen Problems der vielseitigen Vorbereitung der zukünftigen Lehrer dar. Gegenstand einer konkreten Ausarbeitung in unserer Methodik ist dieses Problem nicht gewesen, Daraus sind sowohl einige Schwächen des Lehrprogramms, als auch eine Reihe wesentliche Mängel der pädagogischen Praxis zu erklären. Der die Schüler entwickelnde Unterricht und die selbständige Erkenntnistätigkeit sind immer noch wegen der starken Wirkung des zum Selbstzweck gewordenen Faktenmaterials und des didaktischen Formalismus in ihre Rechte nicht getreten.

Indem wir uns auf die fertiggestellte Information der Lehrbücher, vom Lehrer übermittelt und von den Schülern wiedergegeben, erzahlten und indem wir die selbständige Lektionsforschung der Lebensbahn und des schöpferischen Weges der Schriftsteller auf Grund vorher ausgewählter authentischer Materialien organisierten, lösten wir gleichzeitig zwei Aufgaben: wir halfen den Studenten-Praktikanten einige konstruktive Fähigkeiten zu entwickeln, und den Schülern selbständig und vollwertig zu arbeiten. Im Vergleich zu den alten, passiven Formen des Unterrichts haben die authentischen Materialien und die Arbeit damit in Bezug auf Bildung und Erziehung bessere Ergebnisse gezeitigt.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„КИРИЛ и МЕТОДИИ“

Том XVIII, кн. 4.

Факултет за история

1981

TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“
DE V. TIRNOVO

Tom XVIII, livre 4

Faculté d'Histoire

1981

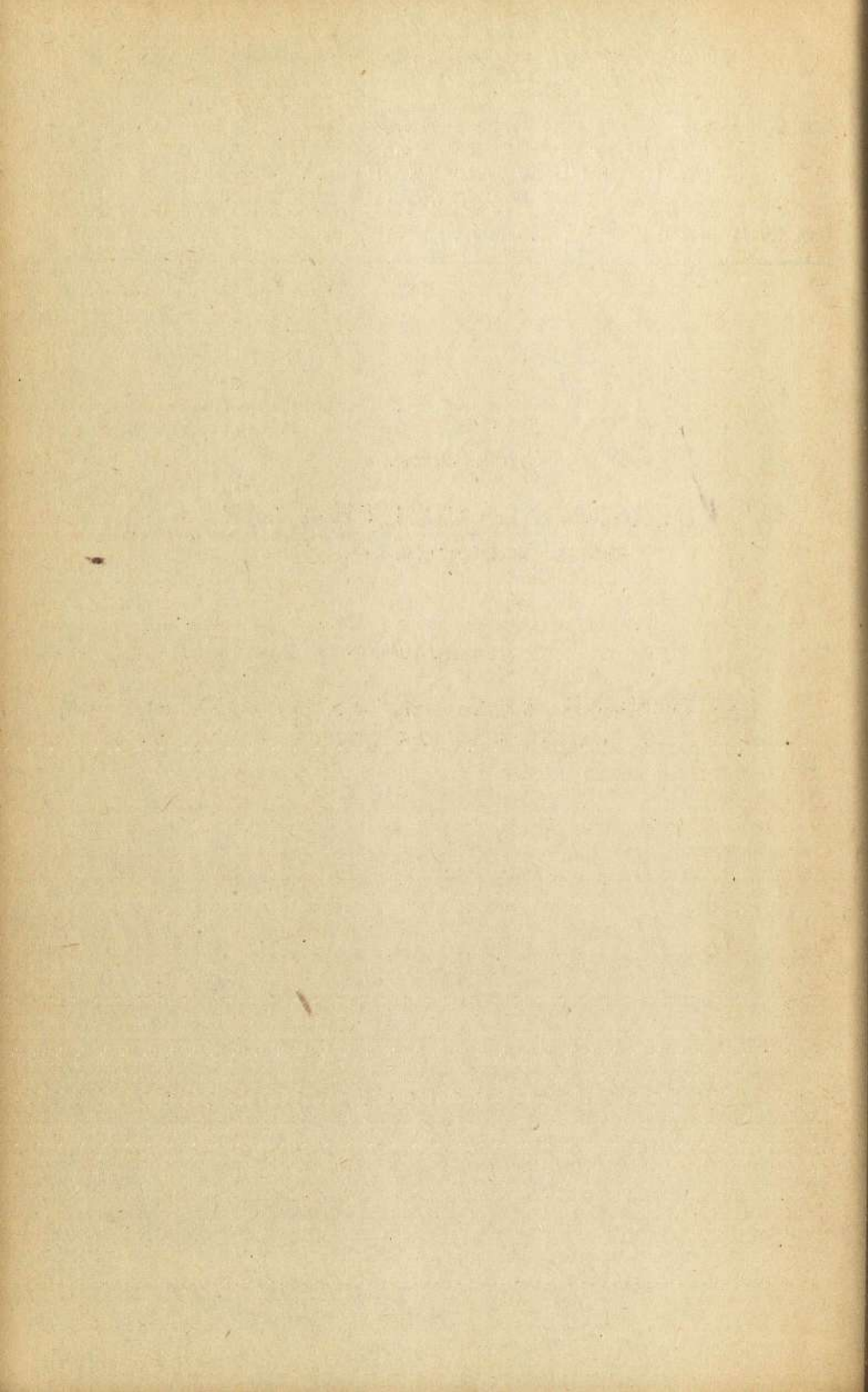
Стоян Здравков

✓ ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ВЪЗГЛЕДИ
НА З. Х. БОРИС ДЕНЕВ

Stoian Zdravkov

LES OPINIONS PEDAGOGIQUES DU PEINTRE
EMERITE BORIS DENEV

Велико Търново, 1981

За мнозина Б. Денев е известен само като изтъкнат, много талантлив и самобитен наш творец, със свой принос в развитието на българското изобразително изкуство и по-специално на пейзажната ни живопис. Единици са тези, които знаят, че свързва завинаги името си и с развитието на методиката на обучението по рисуване.

В края на XIX и в началото на XX в. в Европа и у нас обучението по рисуване е сковано от хербартианския шаблон. Структурата и съдържанието на съществуващите наши програми, както и методите на обучение отговарят на нуждите на господстващата, бързо обогатяваща се буржоазия, която се нуждае от сръчни работници за своите индустриални предприятия. На рисуването, което упражнявало око и развивало ловкостта на ръката, по това време се гледа както в чужбина, така и у нас, като на важен фактор при индустриално-производствения напредък. Затова във всички отделения и класове на българското училище обучението се състои в безцелно рисуване на прави и криви линии и комбинации от тях, на геометрични фигури с разни украшения, направени чрез диагоналите и делене на страните.

Методите, с които си служат учителите, отговарят на целта на обучението: рисуване по мрежи; рисуване по стигмографирани листове; рисуване по дадени образци (предложки), като се дава възможност на ученика да копира рисунката на прозореца или по друг начин; рисуване от учителя на черната дъска това, което иска да нарисуват учениците; рисуване по диктовка и в такт и т. н.

Характерът и структурата на учебното съдържание и методът на преподаване показват, че на рисуването се гледа само на чисто технически предмет. „Единствен, който, общо взето, правилно разбира, че обучението по рисуване трябва да се съобрази преди всичко със задачата за развитието на естетическото виждане и естетическото отношение на детето към действителността, е тогавашният учител и по-сетне известен художник Борис Денев.“²⁴

Б. Денев от малък се увлича от живописиста и започва да рисува, но рисуването в училище не го вълнува, не му носи никаква наслада, защото трябва „да чертае“ в тетрадки със стигмографирани листове чертички, кръстчета и геометрични фигурки, ка-

²⁴ Жечо Атанасов, История на естетическото възпитание, С., 1974, с. 231.

то съединява точките по различни начини, и в гимназията да копира от предложки различни цветни орнаменти. Може би това е причината, че още веднага като поема учителската професия, той започва да търси нови методи на преподаване. След завършването на Търновската мъжка гимназия през 1901 г. не е имал възможност да продължи образованието си и през 1902 г. става основен учител в село Иванча, В. Търновско. Веднага прави впечатление на своите колеги, че предава рисуване по свой, „особен“ метод, при който се събужда интересът на децата към предмета и те изпитват истинско удоволствие в неговите часове. През втората година от учителствуването си той е вече известен с работата си не само в село Иванча и съседните села, но и в окръжната училищна инспекция. Тя, вместо да го накаже, както може да се очаква, за неспазване на програмата и методите, посочени от МНП, му възлага да подготви и изнесе реферат за обучението по рисуване пред Околийската учителска конференция в Търново. Това не трябва много да ни учудва, защото точно по това време недоволството от лошото състояние на обучението по рисуване в българското училище тласка просветните дейци да търсят разрешението на наболелия проблем, черпейки от опита и теоретическата подготовка на най-прогресивните педагози от напредналите капиталистически страни. В началото на нашия век в Европа и света се натрупва обширна литература — научна и популярна, посветена на възпитанието на децата със средствата на изобразителното изкуство, на превръщането на предмета рисуване в творческа дисциплина. Очертават се и различните методологически тенденции, свързани с практическото прилагане на художественото обучение в живота, оформят се различните педагогически школи, като водещи в началото на века стават американската, немската и руската.²⁵ В педагогическия ни печат се популяризират възгледите на най-изтъкнатите педагози и изследователи в областта на детското творчество, като Роже Маркс, Лампрехт, А. Дауге, Либерти Тад, Аугсбург, Пранг и др. Най-силно у нас е влиянието на немската школа — Е. Линде, фон Шуберт-Зелдерн, Георг Кершенщайнер и особено на дидактиците-художници Ф. Гансберг и Х. Шарелман.

Благоприятно се отразява и обстоятелството, че от 1903 г. официален ръководител на просветната ни политика става високообразованият проф. д-р Иван Шишманов, човек с благородни амбиции, който още от самото начало показва явно разбиране и положителното си отношение към въпросите на естетическото възпитание. С окръжно № 7180 от 22 май 1903 г. той поканва художниците от София да образуват дружество за развиване изкуството у нас и предлага за разискване въпроса за програмите по рисуване и ценза на учителите по рисуване. С окръжно

²⁵ Вж. В. Алексеева, Изобразително изкуство и школа, М., 1968, с. 41.

№ 16330 от 25 октомври с. г. Ив. Шишманов, съзнавайки нуждата от реформи в обучението, иска мнението на основното учителство по съществуващите програми и „върху всичко друго, което би искало да види реализирано в бъдещата програма“. Той препоръчва да се възложи на най-подготвените учители от всяка околия да изнесат по един реферат по обсъжданите проблеми, както и да се даде широка гласност на това окръжно. Учителят Г. Палашев е командирован от МНП в западноевропейските страни да се запознае с новите методи на обучение по рисуване. След завръщането си той прави подробен рапорт до министерството, урежда с негово съдействие първия учителски курс по рисуване и изнася няколко реферата пред основните учители от София. В началото на 1904 г. министерството отново напомня за окръжно № 16330 и определя датите 15, 16 и 17 май, в които народните учители да изкажат своето мнение по програмите за основните училища в околийските конференции. В същото време се уреждат ученически изложби, пишат се статии за целите, задачите и методите на обучението по рисуване, публикува се „Нов учебен план за преподаване рисуване в Прусия и коментар към него“²⁶, подготвя се първата конференция на учителите по рисуване.

При тези обстоятелства, като прибавим и двата международни конгреса за обучението по рисуване в Париж (1900) и в Берн (1904), движението на прогресивните педагози от напредналите капиталистически страни за нови принципи на художествено обучение и възпитание и възторженото откликване на тези идеи от страна на мнозина български просветни дейци, в това число и на проф. Ив. Шишманов — напълно можем да разберем отношението на окръжната инспекция към работата на Б. Денев.

Рефератът „Рисуването в основните училища“ бива изнесен от Б. Денев пред Търновската околийска учителска конференция на 17 май 1905 г. Той е придружен с демонстрации и изложба на детски рисунки. С оригиналното третиране на въпросите, свързани с обучението по рисуване, с добрите практически резултати, които се виждали от детските рисунки, рефератът направил дълбоко впечатление на учители и инспектори и на основание решението на педагогическата конференция бива отпечатан по предложение на Търновската окръжна училищна инспекция в официалния орган на Министерството на народното просвещение „Училищен преглед“ и широко препоръчван от него.

Б. Денев е назначен за учител във В. Търново и му се възлага да ръководи курсове по рисуване за основни учители. Курсовете имали преди всичко практическа насоченост и винаги са били придружавани с изложби от детски рисунки. Тъй като резултатите от курсовете били много добри, Б. Денев започва да получава покани от окръжни инспекции и учителски дружества

²⁶ Училищен преглед, г. 9, кн. V, с. 450—456.

от цялата страна. Такива курсове освен във В. Търново той води в Елена, Дряново, Севлиево, Габрово, Свищов, Бяла, Шумен, Русе, Търговище, Провадия, Разград, Толбухин, Варна, Силистра, Бургас, Видин, Луковит, София и др.

Интересът към курсовете, водени с „неподражаема вещина“ от „сладкоречивия“ Б. Денев, е огромен, многобройните отзиви за тях в педагогическия ни печат са възторжени. Придобитото веднага се прилага на практика и само за 2—3 години според авторите им новото рисуване намира прием в повечето от нашите основни училища.

Трябва да признаем, че колкото и положителни да са оценките на съвременниците на Б. Денев в тогавашния педагогически печат за дейността му, те не излизат от рамките на това, че той популяризира и утвърждава предметното рисуване в основното училище, като подготвя практически учители за работа по новата програма от 1907 г., в която обучението по рисуване според окръжно № 15335 е поставено „на свършено нови начала“.

За да отдадем необходимото внимание на заслугите на Б. Денев, не можем да ги разглеждаме отделно от неговите възгледи и убеждения за целта на предмета рисуване, съдържанието на програмата и методите на обучение.

Б. Денев разбира, че главно от правилното определяне целта на обучението по рисуване зависи съдържанието на програмата и методите, с които ще си служи учителят. Като критикува някои от последователите на дидактичното художество и някои от школите в Западна Европа, че са изпаднали в едностранчивост, защото за цел все пак поставят сръчността, наблюдението на първо място, Б. Денев изтъква, „че нашата училищна практика през последните две години неотклонно се мъчи да следва техните стъпки“²⁷. И наистина по-голямата част от нашите буржоазни педагози, като поставят въпросите за изменение на учебното съдържание и методите, винаги свързват рисуването преди всичко с ползата за индустрията, винаги поставят като първа задача на обучението сръчността и наблюдателността като че ли за оправдане за съществуването на предмета пред господстващата класа на индустриалците. Например за един от първите и най-дейни наши автори на методики по рисуване д-р Д. Гинев рисуването е средство „преди всичко да упражнява околото“²⁸, Д. Христов, привърженик и популяризатор на натурното рисуване, смята, че то „трябва да развива ръката“²⁹. Д-р П. Цонев се обявява против свободното рисуване — паметно, тематично и илюстративно, защото чрез тези форми на работа не може да се изпълни

²⁷ Б. Денев, Рисуването в основните училища, Т-во, 1905, с. 6.

²⁸ Д-р Д. Гинев, Бележки върху „най-новото рисуване“, сп. „Опитна педагогика“, г. I, кн. 9 и 10, с. 550.

²⁹ Ж. Атанасов, История на естетическото възпитание. С., 1974, с. 231.

целта — да се развие „наблюдателната способност у децата“³⁰, а Мария Манисейна и др. се мъчат да доказват, че целта на рисуването е развиването на вниманието. Дори и Г. Палашев и Ото Хорейши често поставят наблюдението като първа цел на рисуването. Наблюдението се поставя като цел на обучението и в публикувания „Нов учебен план за преподаване на рисуване в Прусия и коментар към него“, а в нашата най-нова програма за него време от 1907 г. на първо място се поставя за цел упражняване на ръката и окото.

При определяне на целта на обучението по рисуване Б. Денев за разлика от болшинството наши буржоазни педагози е убеден, че „не трябва да бъдем водими от практичната полза, която принася рисуването на занаятчиите и индустриалците“³¹. Според него целта е да се будят естетическите чувства и да се създаде естетически вкус, „любов към хубавото, хармоничното, естественото и възвишеното“³², всеки „да достигне до положението да разбира красотата в природата и „живия живот“ и да им се любува“³³. Определението от съвременен гледище може да изглежда малко ограничено и крайно с категоричното си отричане на конкретната практическа полза, която рисуването може да създаде за развоя на нашата индустрия, но той достига до идеята за една цел, която е чисто възпитателна, която можем да разбираме като създаване на естетическо отношение към цялата заобикаляща ни действителност.

Б. Денев е убеден, че тази цел най-добре ще се постигне посредством преднамерено организирано и целенасочено обучение и възпитание чрез изобразителното изкуство в училище. Ако „само от непосредствено наблюдение на природата може да се достигне до положението да се разбират природните красоти и да им се любуваме, без да употребим някакво изкуствено средство, пише Б. Денев, тогава най-големи любители на природата би били селяните, овчарите“³⁴. Той ясно разбира, че създаването на естетическо отношение и художествен вкус е труден, сложен процес, изискващ образование и възпитание от най-ранна възраст и че „тази крайна цел в основното училище не ще можем постигна, но че ще я приближим“³⁵.

Този възглед е актуален и днес за много страни, включително и у нас, където броят на часовете от естетическия цикъл намалява в горните степени на ЕСПУ и обучението и възпитанието чрез изобразителните изкуства и музика прекъсват твърде рано. Формите и методите за естетическо възпитание са разнообраз-

³⁰ Д-р П. Цонев, Кратък критичен поглед на нашата учебна практика по рисуване, сп. „Ново училище“, г. I, кн. 8, с. 177.

³¹ Рисуването в основните училища, Т-во, 1905, с. 4.

³² Пак там, с. 6.

³³ Пак там, с. 6.

³⁴ Б. Денев, Рисуването в основните училища, Т-во, 1905, с. 6.

³⁵ Пак там.

ни и многоплатови. И все пак основно, водещо, най-действено средство за формиране на активно естетическо отношение към заобикалящата ни действителност е изкуството. А в училището условията са най-благоприятни за планомерно, целенасочено, последователно и преднамерено организирано естетическо възпитание. Никога по-късно процесът на духовно развитие на човека не преминава така целенасочено, планомерно и интензивно, както в училището, тъй като това е времето, когато се формира съзнанието, формира се личността, време, посветено на обучението и възпитанието. Процесът на формиране на естетическо отношение започва от детската градина, но едва след 13—14-годишна възраст идва времето, когато може активно да се вникне в естетическата същност на предметите и явленията, когато се осъзнават и осмислят видовете композиции, когато успешно се формират образно-пространственото мислене и художественият вкус. И точно в тази най-решаваща възраст, възраст на най-интензивно възприемане на всичко ново, часовете след VI кл. се намаляват, обучението чрез изобразителното изкуство в последните класове спира. Затова е основателно искането на водещите педагози обучението по изобразително изкуство да обхваща целия курс на обучение и да разполага с достатъчен брой часове. След това Б. Денев посочва задачите на обучението, както и средствата за постигането им — учебния материал, методите, изискванията в учебния процес.

Б. Денев пръв поставя у нас като основна цел на обучението по рисуване естетическото възпитание, а всичко останало, като развиване на наблюдателност, сръчност, способност за запаметяване на формите — като следствие от овладяване на предмета.

Но характерът и структурата на учебното съдържание в съществуващите програми тогава не създават условия да се реализират целта и задачите на обучението, които поставя Б. Денев. Според него трябва да се избере такъв материал за обучение, който да е съобразен с конкретното образно мислене и емоционалната нагласа на учениците, с възможностите им за изобразителна дейност. Или в съдържанието на програмата трябва да се застъпят такива предмети и сцени от заобикалящата ни действителност, които са близки, познати на децата, будят техния интерес и им въздействуват емоционално, „та те на драго сърце и с усърдие да ги рисуват“³⁶. До 1905 г. и върху Б. Денев все още влияят програмите на хамбургските училища и особено Новият учебен план за преподаване на рисуване в Пруссия, според който през първата учебна година рисуването е свързано с предметното обучение и се рисуват познати на учениците предме-

³⁶ Б. Денев, Рисуването в основните училища, Т-во, 1905, с. 4.

ти — слива, синджирче на часовник, очила, яйце, обръч, рамка на картина, плик, прозорец и т. н. Разбира се, още по него време Б. Денев препоръчва учениците да рисуват човешки фигури и животни в движение, композиции по зададени теми или илюстрации на разкази и приказки, да разглеждат произведения на изобразителното изкуство — нещо, което той пръв прилага в началния курс у нас и което не се предвижда в програмите на училищата. През следващата 1906 г. той вече е твърдо убеден, че много по-интересно и увлекателно за децата от началния курс е да рисуват не отделни предмети, в която дейност се забелязва все пак шаблон, а да правят пълни с живот и съдържание композиции, по зададена и свободно избрана тема, пейзажи и илюстрации, а отделни предмети да се рисуват дотолкова, доколкото ще влизат като съставни части в композициите и пейзажите. Идеята му е предметите да не се отделят от околната среда, да се поставят в обстановка, като по този начин се засилва интересът на учениците. Така той счита, че ще въздействува много повече на естетическите чувства и обучението ще се изгражда върху основата на активното отношение на децата към действителността.

По отношение на структурата на учебната програма Б. Денев препоръчва концентричното подреждане на учебното съдържание по години, но концентризмът тук се отнася до подбора на модели, теми и сюжети. Принципите от лесното към трудното, от простото към сложното могат да се спазят много добре според него, ако се приложат не толкова по отношение на сложността на изобразяваните предмети и явления, а по отношение начина на изобразяването им. Детската рисунка трябва да бъде проста по форма и лека за изпълнение, без перспектива и светлосенки, плоскостно-декоративна, да дава простор на въображението.

Формите и методите на работа, които предлага Б. Денев за осъществяване целта и задачите на обучението по рисуване, са съобразени с особеностите на детското виждане и отразяване на природата, с особеностите в емоционалното отношение на децата от началната училищна възраст към света. Това са почти всички съвременни форми на работа в часовете по изобразително изкуство — рисуване по памет и въображение, натурно, тематично и илюстративно рисуване.

Като разкрива аргументирано пред учителите вредата от работата по хамбургския метод (рисуване само на отделни предмети, които са резултат от заучени основни форми — елипса, яйцевидна, капковидна и др.), Б. Денев препоръчва преди всичко рисуване по памет. Рисуването непосредствено по натура той мисли, че е най-целесъобразно в началния курс да започва в IV отделение, когато способността на децата да наблюдават е

укрепнала, когато учителят е убеден, че те действително ще наблюдават.

Особено голямо внимание отделя Б. Денев на тематичното и илюстративно рисуване — форми на работа, за които почти не се говори тогава, които не се застъпват в програмите нито на нашите, нито на чуждите училища, а значението им се оценява у нас едва след 1945 г. и особено с програмата от 1970 г. Още от 1902 г. той си служи умело с тези форми на работа, защото разбира, че чрез тях се буди най-силно интересът на децата. Основната задача, която цели да разреши чрез тях, е да се развият творческите способности на учениците. Процесът на работа при тематичното и илюстративното рисуване е творчески процес, преживяване и възпроизвеждане на преживяното с помощта на зрителните представи, които има ученикът. Темите и четивата за илюстрации трябва да бъдат близки на децата, беседата — кратка и съдържателна, „в интересна и увлекателна форма, която, като буди детските чувства, да дава и простор на фантазията им“³⁷.

Б. Денев използва и популяризира и една друга интересна форма предимно на извънкласна работа, чрез която се осъществява по-тясно връзката между свободното рисуване и свободното съчинение, между тематичност и илюстративно рисуване. Това са албуми с рисунки по свободно избрана тема, под които децата пишат свободно съчинение на същата тема или правят илюстрации на написани от самите тях свободни съчинения, малки приказки и стихотворения. В същност те са направени от големи бели листи, сгънати на осем и считани от децата за техни собствени вестничета, всяко със свое име, като „Пчелица“, „Звънче“, „Ястребица“ и др. За една година всеки ученик изработва около 20 броя такива „вестничета“, които накрая се подвързват.

Учебните методи и изискванията, които предявява Б. Денев към децата, също заслужават нашето специално внимание. Като се обявява решително срещу рисуването по точки и върху „намрежена“ хартия, той изисква да се рисува още от „самото начало“ на чисто поле и със свободна ръка. Общата форма да се прави с цяла ръка, а само най-дребните детайли — с допиране на дланта. Той смята, че допирането на ръката до хартията улеснява само писането. Най-силен интерес буди неговият метод, по който децата трябва да започват да рисуват в началото — предмет на ожесточени и неразрешени спорове в онези години. Пионерите на свободното рисуване у нас — Г. Палашев, д-р Д. Гинев, Ив. Недев и А. Петров със своите ръководства и образци препоръчват образите на предметите да се изграждат с контури. Б. Денев е противник на контурното изграждане в първите рисунки на децата, защото контурът е абстракция, отвличена фор-

³⁷ М., Курс по рисуване в гр. Шумен, сп. „Училищен преглед“, год. 12, кн. 5, с. 590.

ма на предмета. Децата не виждат и не рисуват контурите, а виждат и рисуват целия предмет. Затова те трябва да започват да рисуват предметите чрез постепенно попълване от средата с пастел или въглен. „Искате да нарисувате круша, започнете от средата — съветва Б. Денев — въртете и попълвайте, придавайте по нещо и поправяйте — ще получите самия предмет. Изтрийте средата — ще ви остане контурът.“ Той оприличава първоначалното рисуване с моделирането с глина, при което неусетно се идва до умаляване на формите. Той счита, че до контурното рисуване учениците ще стигнат сами, след като достатъчно работят чрез попълване от средата. За целта Б. Денев препоръчва в този начален период меки и тъпи материали, с които да се рисува, като пастели, тебешир, въглен, креда, четка, защото острият и твърди материали неминуемо водят към контурното изобразяване на предметите и те трябва да се употребяват по-късно.

Нагледните средства в обучението — това са самите модели и оригинални картини, илюстрации или репродукции. Според Б. Денев чрез показването на предметите, които ще се рисуват, се възбужда превъзходен интерес, а картините въздействуват по-силно и от самите предмети, възпитават естетически вкус. Предметите и картините трябва да се показват с „изразителна, кратка беседа“.

Той обръща сериозно внимание на наблюдението в учебния процес, което е един от основните методи и същевременно възпитателна задача. Тъй като в началното училище вниманието не е достатъчно устойчиво, то наблюдението трябва да се насочва към характерното в предмета, към общата му форма, към неговите особености и преди всичко към естетическата същност на предметите и явленията. Това изискване е важно и актуално и от гледище на съвременната методика на обучението по изобразително изкуство. Ако учителят иска от учениците да нарисуват петел, „няма защо чрез въпроси да повтаря всичко онова, което е учено за него по предметно обучение: достатъчно е, ако им посочи червения гребен, извитата опашка и шипестите крака на петела и да накара учениците да рисуват“³⁸.

За Б. Денев демонстрацията и показването начините на употреба на материалите за рисуване става на черната дъска. Учениците наблюдават движението на ръката на учителя, „посоката, на правлението“, наблюдението преминава и върху следите от движението — рисунката, и това помага в собствената работа.

Той съветва учителя да бъде много внимателен с учениците по време на коригирането, „да си изработи едно деликатно чувство, което да му подсказва до каква степен трябва да се

³⁸ М., Курс по рисуване в гр. Шумен, сп. „Училищен преглед“, год. 12, кн. 5, с. 595,

намесва в работата на децата и как да се намесва³⁹ да не ги стеснява и да не им натяква постоянно за грешките, за да не се загуби интересът — решаващият фактор в обучението по рисуване.

Б. Денев е против шаблона в обучението независимо дали става въпрос за учебния материал, за методите или структурата на урока. Това, което ще определи неговата структура, е целта на обучението, интересът на учениците и самостоятелната творческа работа.

Актуални и днес са възгледите на Б. Денев за личността и ролята на учителя в обучението по рисуване. Задължителните черти, които той трябва да притежава, са социално значими черти, без които не може да има добри резултати в учебно-възпитателния процес. На първо място учителят трябва да има отлична специална и методическа подготовка. На учителя-художник ще му бъде леко в учебно-възпитателната работа по рисуване, а този, „който не може да рисува, трябва да се учи по-напред да рисува сам той добре, та тогава да учи децата“⁴⁰. Или важно условие за изпълнение на задачите на обучението и възпитанието чрез изобразителното изкуство е учителят да бъде творец както в учебния процес, така и в определен вид изобразително изкуство. Това е особено важно за съвременното ни обучение по изобразително изкуство, когато се предявяват по-високи изисквания към личността на учителя, ролята на когото в системата на естетическото възпитание и в ръководството на учебно-възпитателния процес все повече нараства. В същото време специалистите, които предават изобразително изкуство, в болшинството окръзи са само 1 — 2%. Личните творчески изяви на учителя като художник утвърждават авторитета му пред учениците и обществеността, спомогат за много по-успешното приобщаване на децата към изобразителното изкуство. Когато личното изобразително и учителско творчество съжителствуват, те взаимно се обогатяват, което е гаранция за изпълнение на задачите на обучението и възпитанието чрез изобразителното изкуство. Б. Денев е такъв типичен пример на съчетаване на личните творчески изяви с педагогическата дейност.

Така по времето, когато учениците в нашите училища рисуват чертички, кръстчета, спираловидни и други линии и геометрични фигури по образци, за да се развият сръчностите им, когато идеите за възпитание на децата чрез изкуството току-що са проникнали в нашата страна, а буржоазните педагогически законодатели продължават да отстояват консервативните си схващания за предмета рисуване, Б. Денев е един от първите в България, който се бори за превръщането на този предмет в твор-

³⁹ Б. Денев, „Методически бележки върху обучението по рисуване в основното училище“, сп. „Учителска мисъл“, год. XIII, кн. 9 — 10, с. 591.

⁴⁰ Б. Денев, Рисуването в основните училища, Т-во, 1905, с. 11.

ческа дисциплина, правилно разбира естетическото му и общо-образователно значение, целта, задачите му и средствата за тяхното постигане.

Със своята педагогическа дейност и възгледи той се нарежда сред най-изтъкнатите дейци в обучението по изобразително изкуство.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ЗАСЛУЖЕННОГО ХУДОЖНИКА БОРИСА ДЕНЕВА

Резюме

Имя выдающегося, талантливого и самобытного болгарского художника Б. Денева связано с началом нашего века и с развитием методики обучения рисованию.

С 1902 г. он работает учителем в начальной школе в с. Иванча, В. Тырновского округа. Б. Денев преподает ученикам рисование по своему „собственному“ методу, который будит интерес детей и отсюда возникающее истинное удовольствие при изобразительной деятельности. С 1905 г. он работает учителем в г. В. Тырново и читает курсы по рисованию для начальных учителей в многих городах страны, сопровождаемые выставками детских рисунков.

Интерес к рефератам и курсам, проводимые с неподражаемой вещью В. Деневым, огромен. Многочисленные отзывы о них в педагогической печати проникнуты восторгом, усвоенное сразу используется в практике.

Таким образом, когда ученики в школах рисуют чертики и крестики, спиральные и другие линии, чтобы развивать их умения, когда идея о воспитании детей посредством искусства распространилась в нашей стране, а буржуазные педагогические законодатели продолжают защищать свои консервативные взгляды на учебный предмет рисование, то Б. Денев уже один из первых деятелей в Болгарии, который воюет за превращение рисования в творческую дисциплину, правильно понимает его эстетическое и общеобразовательное значение, цель и его задачи, средства их достижения. Своей педагогической деятельностью и взглядами он является выдающимся деятелем в обучении изобразительному искусству.

LES OPINIONS PÉDAGOGIQUES DU PEINTRE ÉMÉRITE BORIS DÉNEV

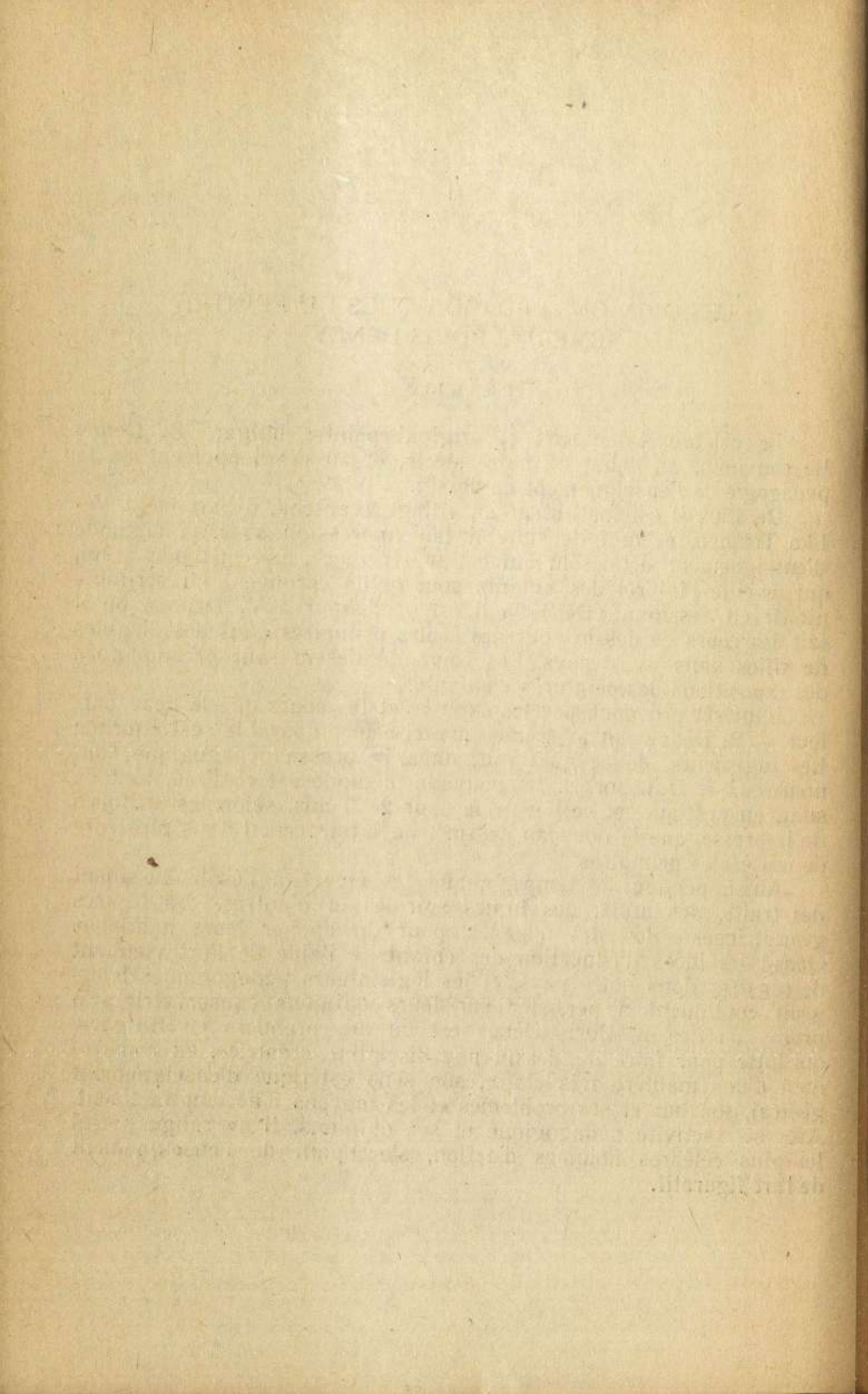
r é s u m é

Le célèbre, talentueux et original peintre bulgare B. Dénev lie son nom, au début de notre siècle, et au développement de la pédagogie de l'enseignement de dessin.

De 1902 il est instituteur au village Ivantcha, département Véliko Tirnovo, et tout de suite il fait impression avec sa méthode d'enseignement de dessin qui est „particulier“, une méthode à lui, qui réveille l'intérêt des enfants pour qu'ils éprouvent un véritable plaisir en dessinant. De 1905 il est professeur à V. Tirnovo où il fait des cours de dessin pour des écoles primaires dans des dizaines de villes dans notre pays. Ses cours de dessin sont accompagnés des expositions des peintures d'enfants.

L'intérêt provoqué par les exposés et les cours que le beau parleur — B. Dénev fait avec une „maîtrise incomparable“ est énorme; Les jugements, de ce qu'il fait, dans la presse pédagogique sont nombreux et transportés. La nouvelle méthode est réalisée, tout de suite, en pratique, et ce n'est que pour 2—3 ans, selon les critiques de la presse, que le nouveau dessin trouve un accueil dans plusieurs de nos écoles primaires.

Ainsi, pendant le temps, quand les élèves à l'école dessinent des traits, des croix, des lignes spirales et d'autres, des figures géométriques selon des modèles, pour développer leurs habiletés. Quand les idées d'éducation des enfants à l'aide de l'art viennent de pénétrer dans notre pays, et les législateurs pédagogiques bourgeois continuent à persister sur leurs opinions conservatrices à propos du dessin, Boris Dénev est un des premiers en Bulgarie qui lutte pour faire du dessin une discipline créatrice, en comprenant d'une manière très claire, son sens esthétique d'enseignement général, son but et ses problèmes et les moyens d'accomplissement. Avec son activité pédagogique et ses opinions, il se range parmi les plus célèbres hommes d'action, s'occupant de l'enseignement de l'art figuratif.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
СВИТЪК „МЕТОДИКА И ПЕДАГОГИКА“
Т. XVIII, КН. 4

Редактор *Ребека Клейтман*
Художествен редактор *Лиляна Радева*
Технически редактор *Правда Колева*
Коректор *Иванка Балъкова*

Дадена за набор на 26. IV. 1982 г. Подписана за печат на 15. VI. 1982 г.
Излязла от печат през м. юли 1982 г. Формат 60/90/16.
Печатни коли 3,75. Издателски коли 3,75. Усл. изд. коли 3,22.
Издателски № 25 730. Литературна група III-8. Тираж 530.
КОД 02/9538212111/7020-61-82. Цена 0,46 лв.

Държавно издателство „Наука и изкуство“ — София
Държавна печатница „Димитър Найденов“ — Велико Търново

